

A FALKUTATÁSI MÓDSZER VÁZLATOS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

Lővei Pál

A 19. század közepe táján formálódó magyarországi műemlékvédelem sok mindent már készen kapott: elsősorban a német és a francia területek szervezetei és módszertana játszottak előképszerepet kialakulásában és kialakításában. Addigra már kikristályosodott a műemlékvédelem tudományos megalapozottsága – a születőben lévő új diszciplína körül Magyarországon egyértelműen tudósok bábáskodtak, és az intézményi háttérrel kezdetben egyenesen a Magyar Tudományos Akadémia szolgáltatta. Ennek Archaeologiai Bizottsága csekély javadalmazásából is következett, hogy kizárólag a műemlékek megismerésével és ismertetésével foglalkozott, azok fenntartására és megmentésére nem volt érdemi ráhatása. Ebből és az akadémiai személyi-szervezeti kapcsolatokból is adódott, hogy a magyarországi műemlékvédelem alapítói a régészeti-művészettörténeti szakmából érkeztek, és a helyreállítások megtervezéséhez nélkülözhetetlen építészeknek a bevonására csak az alapvető szervezeti keret kialakításával nyílt mód. Még a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága első elnökét kinevező miniszteri levél is az intézmény legsürgetőbb és legfontosabb feladataként a műemlékek jegyzékbe foglalását és kategorizálását határozta meg. A fő szempont az emlékek művészeti vagy történeti értékének, illetve a környezetük számára fontos helyi jelentőségének meghatározása volt.

A tudományos kérdésfeltevés módszerei – minden más tudományshoz hasonlóan – fokozatosan alakultak és bővültek. A jegyzékbe foglalás az emlékek felkutatását, a látható egész és részletei szöveges-rajzi rögzítését jelentette, esetleg a nem túl gazdag helytörténeti irodalom és hagyomány, ritkán írott források felhasználásával. Helyenként akár igen jelentős régészeti feltárások is történtek – mai szemmel persze elégtelen, de a kor szelleméhez mérten nem egyszer jelentős mérvű dokumentálás mellett –,¹ de az álló épületeknek a leíró megfigyelésen túlmutató rejtett szerkezeti, anyaghasználati, díszítési, történeti-periodizációs jellemzői csak akkor kerülhettek napvilágra, ha már építészeti beavatkozásra is sor került. A helyreállítások a már amúgy is nyilvánvaló történeti-művészeti érték fenntartása és purista elvek szerint való hangsúlyozása érdekében történtek, esetenként nagyon

¹ Székesfehérvár, prépostsági templom: Reissenberger Lajos–Henszlmann Imre: *A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom*. Budapest, 1883; Mentényi, Klára: *Romanische Steinmetzarbeiten der Stiftskirche der Jungfrau Maria in Székesfehérvár*. *Acta Historiae Artium* 52 (2011) 31–148.

alapos rajzi felvételezést követően, de kezdetben az egyébként maguk is tudós műemlékes építészek körében az épületek beható kutatásának igénye nem merült fel. Korszerű kérdésfeltevésnek tűnik a műemlékek összegyűjtését célzó, 1872. évi felhívásra Arad és Csongrád megye műemlékeinek leírását a Műemlékek Ideiglenes Bizottságához beküldő Molnár Pál királyi főmérnök megjegyzése a vinyesdi [Vinești] keresztelőkápolna kapcsán: „a falakon a hajó felé a vastag vakolat mellett is a fal faragást észrevettem, ez állítás bizonyításául bővebb kutatást, a vakolat kifejtésével kellene eszközölni”.²

Nem sokkal később, a budai Nagyboldogasszony templom helyreállításához nélkülözhetetlen statikai vizsgálatokhoz nem csupán az ebben az időben már elfogadottá és szükségessé vált régészeti feltárásokra került sor, de Schulek Frigyes a falfelületeket borító vakolatok leverésével is gyűjtötte az adatokat – 1874 és 1877 között a leletekről addig az építésztervezőktől nem ismert részletességgel elkészített írásos beszámolóit az épületkutatás úttörőjeként állítják elének.³ Ahogy azt az építész a kutatások kezdetekor megfogalmazta: „írott adatok hiányában az épület történetének csaknem egyetlen, habár gazdag forrását” maga az épület képezi.⁴ Ezen az akkoriban nagyon korszerű elven alapszik a műemlékek eredeti anyagi valójában történő megőrzésének a célkitűzése, valójában ez az igazi műemlékvédelem alapja. A templom eredeti szentélyelrendezésének felkutatása és 13. századi képeinek megismerése az 1400 körül épült, gótikus mellékszentélyek és a barokk berendezések bontásával járt, és a főszentély addig fedett, festett felületű ablakainak dokumentálását eredményezte.⁵ A „kutatások által a templomnak nemcsak fennállhatási állapotát – de régészeti alkotásának jellegét is meg kellett állapítani –, csak így lehetett a régmúlt s többszörösen egymásba fonódó alakulások felismeré-

² Tudományos Irattár MOB-iratok, 1872/85. – Több MOB, OMF és ÁMRK irat ismeretét Bardoly Istvánnak köszönhetem.

³ Schulek Frigyes jelentése a Nagyboldogasszony templom kutatásáról. 1874. Kézirat. Tudományos Irattár MOB-iratok, 1874/73. – közölve: Schulek Frigyes: Jelentés a boldogságos szűz-höz címzett budavári plébániánál eszközölt kutatásokról. *Archaeologiai Értesítő* 8 (1874) 225–240; Schulek Frigyes irodája: Budavári főegyház. Az 1876^{ki} év utolsó napjáig történt földkiásás képe. Színezett tusrajz, Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeuma, Építészeti Gyűjtemény, ltsz.: 63.21.72. – közölte: Csemegi József: *A budavári főtemplom középkori építéstörténete*. Budapest, 1955, 148: 156. jegyzet, 47. szöveg közti kép, valamint Végh András: A templom sziklaalapzatának felmérése, alapfalakkal és sírokkal. *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Szerk. Farbak Péter et al. Budapest, 2015, 121. (3.32. kat. sz.); Farbakné Deklava Lilla: A templom Schulek Frigyes-féle „restaurációja” a 19. században. Uo., 270–272, 275, 277–278.

⁴ Schulek Frigyes jelentése 1874. i. m.; Farbakné Deklava 2015. i. m. 270.

⁵ Geduly Ferenc [Schulek Frigyes jelentésének felhasználásával]: A budavári főegyház építési bizottságának 1877-iki munkálkodásáról szóló jelentés. *Archaeologiai Értesítő* 12 (1878) 41–47; *Mátyás-templom* 2015. i. m. 118–119. (3.28–29. kat. sz.: Havasi Krisztina).

séhez jutni”.⁶ A kutatások nyomán kirajzolódott, hogy a 13. századi épület későbbi átalakításai miatt „a tervező építésznek [...] nemcsak egyedül az egyöntetűségre, de a történelmi beccsel bíró részletek fenntartására is figyelemmel kell lennie”.⁷ 1877-ben „a templom falának lekaparása is befejeztetett, mely művelet különösen lehetővé tette ezen műemlék XIII-ik századi alakításának alapeszméjére jutni [...] a vakolat lekaparása után a templomnak minden részletében falfestmények jöttek napfényre”.⁸ A középkori falképdísz előkerült, de meg nem őrzött maradványairól 1876–1878 között több akvarellmásolat is készült.⁹ Úttörő dokumentum az épület 1878 táján készült, Schulek Frigyes szignálta periodizációs alaprajza mind a felszín alatti, mind a falakon végzett, a középkori részletek mellett a barokk átalakításokra is kiterjedő vizsgálatok eredményeinek feltüntetésével.¹⁰

A műemléki építési-bontási munkák során napvilágra került részletek dokumentálására helyenként máshol is sor került. A pécsi székesegyházat végül lényegében lebontató és újjáépítő Friedrich von Schmidt Bécsből küldött festőművészt a mészrétegek alól előbukkanó – és egyetlen megőrzött kvádertől eltekintve el is pusztított – középkori falképrészletek akvarellmásolatainak elkészítése érdekében.¹¹ Henszlmann Imre gondos felvételi rajzokon örökítette meg a pécsi székesegyház előkerült altemplomi lejáróinak maradványait,¹² az eredeti maradványok megőrzését azonban csak kőtári gyűjteményben tudták elképzelni, a helyszínen szobrászi rekonstrukció készült.

Annak első példáival, hogy a falfelületek vizsgálatára alapvetően a tudományos megismerés érdekében is sor kerülhet, a középkori falképeket a mészrétegek alól feltáró tudósok, majd a tudományos igényt gyorsan felismerő rajztanár-restaurátorok szolgálták. A láthatóan megmaradt, vagy leginkább az épületek tatarozása során véletlenszerűen előtűnt falfestések – mint az 1842-ben előkerült máramarosszigeti falképek¹³ – iránt az 1840-es évektől tapasztalható érdeklődés nemcsak leírásukban és lemásolásukban nyilvánult meg: hamarosan az elfedett alkotások

⁶ Geduly [Schulek] 1878. i. m. 45.

⁷ Uo., 46.

⁸ Uo., 43., 45.

⁹ Reissig Adolf és Uhl Sándor művei: *Mátyás-templom* 2015. i. m. 116–121. (3.26–27, 29–32. kat. sz.: Havasi Krisztina).

¹⁰ *Mátyás-templom* 2015. i. m. 343–344. (7.22. kat. sz.: Farbakyné Deklava Lilla).

¹¹ Koppay József 1882-ben készített, tizenhárom festett lapjáról, illetve a segítségükkel ismerhető falképekről: Tóth Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Budapest, 1974, 38–42. és 30–33. kép.

¹² Horler Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922). *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 1996, 99.

¹³ Jánó Mihály: *Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez*. Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 2008, 31–34.

helyszíni kibontása is megindult. Ennek úttörőjeként jelenik meg a később az első magyarországi középkori falkép-monográfiát is összeállító Rómer Flóris,¹⁴ aki már 1868-ban az őraljboldogfalvi [Sântămăria-Orlea] református templomban és a kolozsvári Szent Mihály kápolnában saját kezűleg, többek között Hampel József segítségével tárt fel falképeket.¹⁵ A feltárásukat és dokumentálásukat követően nemegyszer újra lemeszelt középkori falképek a magyarországi műemléki vizsgálatok egyik legelső, tudományos célú „alapkutatásának” voltak tárgyai. A Műemléki Tervtárba, továbbá a Néprajzi Múzeumba került ezernyi akvarell- és pauszmásolat – többek között az elfedett emlékek kibontásában is jeleskedő Huszka József, Gróh István és pályatársaik 19. század végi, 20. század eleji alkotásai¹⁶ – ennek az utóbbi évtizedekben tudományos vizsgálatok és műemlék-helyreállítások során ismét hasznosuló tanúi. 1908-ban például Gróh István minden aktuális építészeti beavatkozástól függetlenül kapott megbízást a Műemlékek Országos Bizottságától a csetneki [Štítinik] evangélikus templomban „mészréteg alatt lappangó falfestmények kifejtésére,” majd 1909-ben másolatokat készített „az általa a [...] templomban kifejtett [...] falképekről”.¹⁷

A magyarországi műemlékvédelem intézményes kereteit megteremtő, nagy purista nemzedéket követő építészgeneráció munkáiban a tervezetten vagy véletlenül előkerült leletek már beépültek a tervekbe, a helyreállítás folyamatába. A Schulek-féle „megelőző kutatások” is kezdtek etalonná válni, 1908-ban például a Szepes megyei Vörösklasztor [Červený Kláštor] leégett épületegyüttesében a helyreállítást megelőzően „a kutatás közben” a zárda refraktóriumában falfestmények tűntek elő a mészréteg alól.¹⁸ 1906-ban a Műemlékek Országos Bizottsága hozzájárult a veszprémi székesegyház helyreállítási tervéhez, de „fölvivatott a tervező műépítész, hogy a munka folyamán fölfedezendő maradványok alapján a kiképzésben szükségessé mutató módosításokat [...] vegye figyelembe”.¹⁹ 1910-ben a pozsonyi ferences templomhoz csatlakozó Szent János kápolna helyreállítása során „a kutató munkák folyamán napfényre került a kápolna [...] kapuja”.²⁰ Ugyanebben az évben a podolini [Podolinec] plébániatemplom belsejének tatarozása közben régi falképek

¹⁴ Rómer Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. Budapest, 1874.

¹⁵ Jánó 2008. i. m. 59–60.

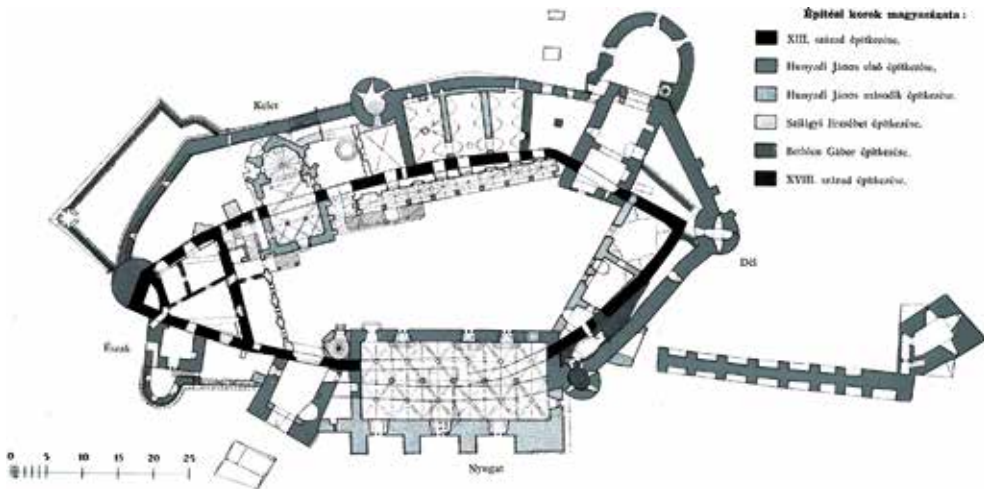
¹⁶ Huszka József, *a rajzoló gyűjtő*. Szerk. Fejős Zoltán. Budapest, 2006; Jánó 2008. i. m. 75–122.

¹⁷ [Forster Gyula]: A Műemlékek Országos Bizottságának működése az 1903–1911. években. *Magyarország Műemlékei* 3 (1913) 267, 280.

¹⁸ Uo., 264.

¹⁹ Uo., 246.

²⁰ Uo., 282. és 223. kép.

1. kép. A vajdahunyadi vár földszinti alaprajza az építési korok feltüntetésével (Möller 1913. i. m. V. tábla)

nyomai tűntek elő, „a további kutatások kiderítették, hogy a templom szentélye a mészréteg alatt megőrizte középkori festett díszét, melynek kifejtése elrendeltetett”.²¹

Möller István a vajdahunyadi [Hunedoara] vár rátestált helyreállításánál már valódi, általa is kutatásnak nevezett vizsgálatokat végzett. (1. kép) Nem tehetett arról, hogy ennek, például a zólyomi traktus déli bástyájára néző falba rakott kőfaragványok feltárását a fedő vakolatréteg szép, egyenes határvonallal történő leválasztásával célzó munkának az eredménye Piacsek Gyula korábbi rombolásainak, így a barbár módon lebontott Hunyadi-loggia faragványai építési anyagként való felhasználásának dokumentálása volt. Utóbb azonban már azt állapította meg, hogy az általa 1907-től vezetett munka „teljesen történeti alapon, a már feltárt és még feltárandó régi nyomok figyelembe vételével és beillesztésével, minden történeti kornak és minden még megmaradt részletnek a maga eredetiségében való megtartásával halad előre.”²² A munkálatok színezett periodizációs alaprajzzal is dokumentált ismertetésének „A vajda-hunyadi vár építési kora” címet adta, és az elején az általa végzett kutatások szempontjait is vázolta. „A vár műtörténetére vonatkozó adatok [...] ki nem elégítők és az emlék kellő tanulmányozásának hiánya miatt helyreigazításra is szorulnak. Különösen az építési koroknak megállapítása igényel széleskörű, nagy tanulmányozást, a melynél a kutatónak nagyon sok szempontot kell figyelembe vennie. Általán ismeretes, hogy az építmények alaprajzi el-

²¹ Uo., 286.

²² Möller István: A vajda-hunyadi vár építési kora. *Magyarország Műemlékei* 3 (1913) 103–104. és 97. ábra.

rendezése, valamint felépítményeiknek szerkezete a korok meghatározására nagy befolyással bírnak, ámde ezek műemlékeinknél a legritkább esetben maradtak meg változatlan eredetiségükben. Átalakításokat, hozzáépítéseket [...] az idők folyamán az igényekhez mérten minden korban végeztek [...]. A korok megállapítására nem kevésbé fontosak a formai átalakulások, az építészeti részletek, a profilok és azok szerkezetének ismerete, a kőjelzések és mesterjegyek, valamint szobrászati részeknek megfigyelése, de nagy befolyással bírnak a helyes meghatározásra gyakorlati szempontok is [...]. Vonatkoznak ezek az építési anyagokra, a melyekből emlékeink készültek, különösen a kövek és téglák méreteire és minőségére, a köveknek termelési helyére, megmunkálásának és elhelyezésének módjára. E mellett a falazatoknak rakása, az öntött falak anyagának különbözősége, a mésznek bevermelés után, vagy melegen való felhasználása, a falaknak száraz vagy nedves kezelése, a kövek elhelyezésére szolgáló szerszámok használata, nemkülönben régi épületekből átvett és újra elhelyezett kövek és téglák beépítése az építési időknek egymástól való megkülönböztetésére szintén megfigyelendő fontos gyakorlati körülmények. – Kiváltképen a falazatok kötőanyagának, az alkalmazott habarcsnak tanulmányozása teszi lehetővé egy és ugyanazon építmény különböző korú építkezéseinek felismerését.”²³ Möller szavai mögött ekkor már különösen a habarcsok megkülönböztetését célzó, gyakorlati tapasztalatok álltak: a Hunyad megyei malomvízi [Râu de Mori] templom és a lékai [Lockenhaus] vár falképei alaphabarcsának, a gyulafehérvári [Alba Iulia] és a nyitrai [Nitra] székesegyházak, a somogyvári romok falazó habarcsainak jellemzése a korábbi műemlékes munkái során tett kutatói megfigyeléseken alapultak.²⁴ Nemcsak ezt a tudását használta fel vajdahunyadi munkája során, de programjának megfelelően odafigyelt a falazatok elválásaira, a kőfaragványok másodlagosan történő újrahasznosítására, a kőfaragás-kőelhelyezés technikai nyomaira, a kőanyagok eltéréseire és bányahelyeire, a falazatok vakolt vagy eleve nyersen hagyott voltára, a befalazásokra, a kőfaragójelekre, felmérte a festett, vésett, karcolt évszámokat és feliratokat, összegyűjtötte a bélyeges téglákat.²⁵

Periodizációs alaprajzok egész sorozatát közölte Lux Kálmán a selmecebányai [Banská Štiavnica] Óvár ismertetésében;²⁶ a szövegben elszórtan olvasható „feltárt ajtó”, „feltárt nyomok”, „kutatások” aktív vizsgálatokra utalhatnak, bár Möller kuta-

²³ Uo., 77–78.

²⁴ Uo., 78; A gyulafehérvári munka dokumentálásának és tudományos feldolgozásának, például gipszmodellek készítésének, a kőfaragójelek összegyűjtésének kérdéseiről röviden ld. még: Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest, 1958, 129.

²⁵ Möller 1913. i. m. 79–89, 98. és 42–45, 73–74, 79–93. ábra.

²⁶ Lux Kálmán: *A selmecebányai óvár*. *Magyarország Műemlékei* 4 (1915) 5–41.

tásainak mélységéről ebben az esetben aligha lehetett még szó. 1921–1922-ben Lux Kálmán a türjei premontrei templom főhomlokzatát a barokk és 19. század végi vakolat és tagozatok alól kibontva, a feltárt középkori nyílások megnyitásával állította helyre; előzetes terveit a kutatási eredmények alapján megváltoztatva a hiteles középkori állapot visszaállítására törekedett.²⁷

A túlnyomórészt templomokra és várakra irányuló helyreállító és kutatómunka új irányt a II. világháború hatására vett: a Budapest birtoklásáért folyó, az építészeti értékek jelentős mérvű sérülését okozó harci cselekmények, elsősorban Buda ostroma nyomán a lehulló vakolatok, megsérült hozzáépítések alól egy addig lényegében ismeretlen világ, a középkori lakóházak gazdag együttese került napvilágra.²⁸ Gerevich László, a Fővárosi Múzeum középkori részlegének vezetője már 1945-ben tudományos-műemlékvédelmi programot hirdetett: „Ma a Vár pusztulásában rejlő kutatás lehetőségeit igyekszünk megragadni. Az épületek ott állnak malterruhájuktól megszabadítva, bomba és gránáttól fölszakítva. A régészet feladata, hogy az épületkvadereket fölbontolja és a tudomány hasznára fordítsa, a sebesült épületekről kíméletlenül leoperálja a hamis részeket, a nemes épületcsonkokat pedig megmentse. A házak átvizsgálása után messzevezető topográfiai eredményeket várhatunk.”²⁹ Írásának a Tárnok utca 14. alatti lakóház homlokzatát ábrázoló fényképe szemléletesen mutatja a vakolatát elvesztő falfelület addig ismeretlen részletekben való gazdagságát.³⁰ Ezzel korántsem állt egyedül, például a Fortuna utca 12. „homlokzatának vakolata teljesen lehullott, s alóla középkori falmaradványok és építészeti leletek kerültek napvilágra”.³¹ Az 1945–1947 között az újkori falazatokból – a romtalanítás, ideiglenes állagmegóvás és lehetőség szerint használhatóvá tétel során – kibontott középkori házrészletek első, a szerző által előzetes beszámolóként kezelt tudományos értékelését, az alaprajzok és háztípusok elemzésével Gerevich László már 1950-ben közzétette – alaprajzain már megkülönböztetve a középkori és az újkori házrészleteket.³² Tanulmányában kitért a falazatok anyagára és jellegére, az építőanyagok újra hasznosításának meghatározási problémáira, a

²⁷ D. Mezey Alice: *Türje. Műemlékek*. [Budapest] 1992. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 429.) 5; Nagy Veronika–Gaylhoffer-Kovács Gábor–Horogszegi Tamás: *Türje. Premontrei prépostsági templom – falkutatási dokumentáció*. Kézirat. Budapest, 2018, 54, 61; Nagy Veronika – Gaylhoffer-Kovács Gábor – Horogszegi Tamás előadása: A türjei premontrei templom 2018. évi kutatása. A RÉKE szakmai estje a FUGA Építészeti Központban, 2019. szeptember 23.

²⁸ Gerevich László: Középkori városkép a romok között. *Budapest 1* (1945) 1. 29–32.

²⁹ Uo., 29.

³⁰ Uo., 31., kép 30. p.

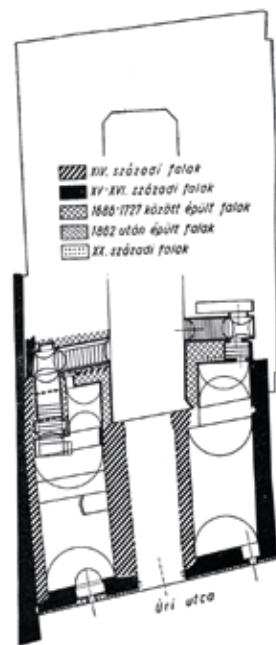
³¹ Gerő Győző: Fortuna utca 12. A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai. *Budapest Régiségei* 19 (1959) 303.

³² Gerevich László: Gótikus házak Budán. *Budapest Régiségei* 15 (1950) 121–238.

kőanyagok fajtáira, a téglák méretére, a kőszerkezetekre, az okleveles forrásokra.

Már az ötvenes években végzett munkákhoz kapcsolódóan Czagány István a habarcsokra, a homlokzati festésekre, a kőtagozat-profilozásokra, a téglabélyegekre, az elhelyező jelekre, a kőemelő olló csaplyukaira is kiterjedő, részletes kutatási-helyreállítási beszámolót közölt a három középkori házat magába foglaló Ince pápa tér 4. alatti épületről; az 1953-ban „módszeres műemléki kutatások segítségével” feltárt Úri utca 13. sz. házról, az Úri utca 31. már a középkorban kétemeletes lakóházáról, majd a Tárnok utca 14-ről.³³ (2–5. kép) Egy évtized helyszíni megfigyeléseinek, régészeti-építészeti kutatásainak történeti forrásokkal összevetett értékelését foglalta össze a Várnegyedet is feldolgozó műemléki topográfia.³⁴

A komolyabb léptékű helyreállítások többségére – ezek során a legnagyobb mértékben elpusztult épületek középkori maradványainak befoglalásával mintaszerű új foghíjbeépítések készültek – már az 1956-os forradalom után került sor, lényegében párhuzamosan a főváros más belvárosi részein mind a világháborús, mind az 1956-os károk foghíjtelkein emelt, ugyancsak jelentős építészeti és ma már műemléki értéket képviselő beépítésekkel. A helyreállítások érdekében nélkülözhetetlen vizsgálatok elvégzésére a Budapesti Történeti Múzeum kapott megbízást, a tervezett építési munkálatok előkészítéseként 1957-ben például 36 ház, 1959-ben 12 ház feltárására.³⁵ A kutatási

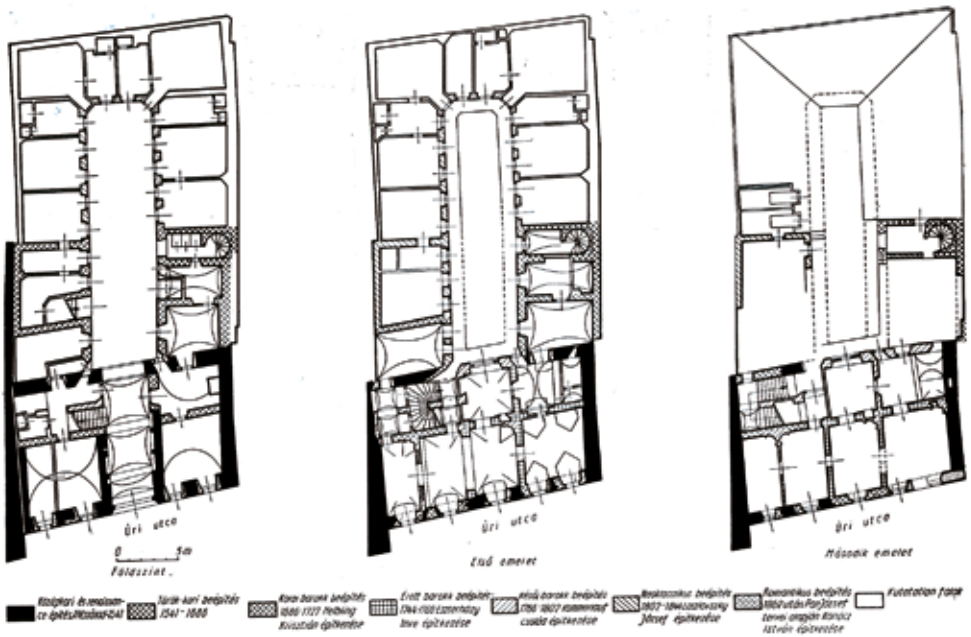

2. kép. A budai Úri utca 31. pincészintjének kutatási alaprajza (Kutatás: 1954 körül; kutató: Czagány István – Czagány 1959. i. m. 6. kép)

³³ Czagány István: A budapesti I. ker. XI. Ince pápa tér 4. sz. épületen végzett műemléki kutatások és helyreállítások eredményei. *Művészettörténeti Értesítő* 3 (1954) 279–301; Czagány István: A budavári Úri utca 31. sz. gótikus palota tudományos vizsgálata és rekonstrukciós helyreállítása. *Budapest Régiségei* 19 (1959) 373–402; Czagány István: Egy budavári középkori épülettömb története I. *Budapest Régiségei* 22 (1971) 329–350; Czagány István: Egy budavári középkori épülettömb története II. A Tárnok utca 14. számú épület. *Budapest Régiségei* 23 (1973) 229–244.

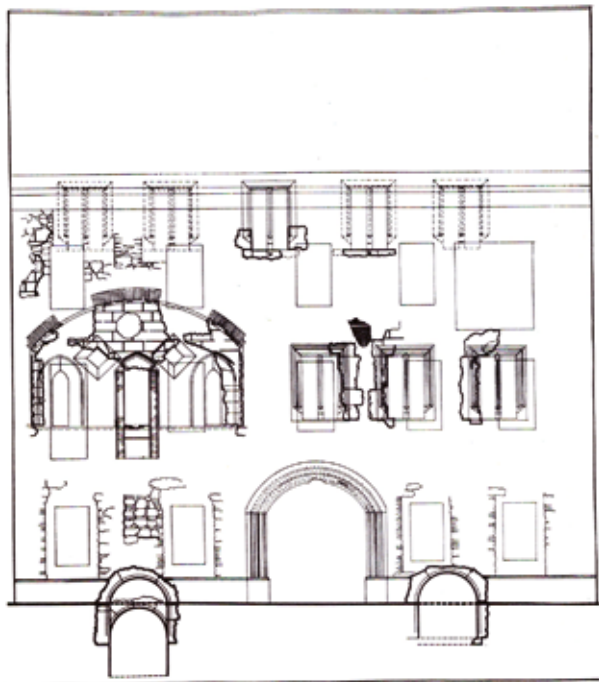
³⁴ *Budapest műemlékei* I. Szerk. Pogány Frigyes. Írták: Horler Miklós et al. Budapest, 1955. (Magyarország Műemléki Topográfiája, IV.)

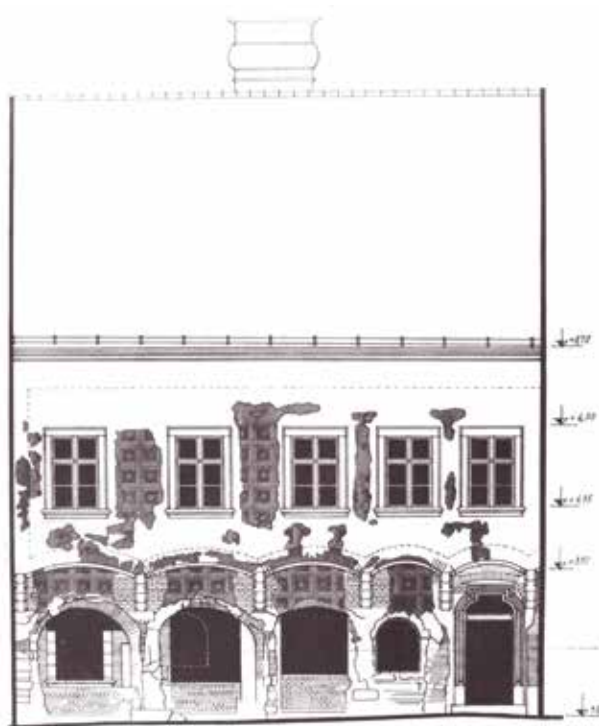
³⁵ A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai. 1959. i. m. 301–372. [Bertalan Vilmosné, Gerő Győző, H. Gyürky Katalin, Lócsy Erzsébet, F. Tóth Rózsa régészek, továbbá Horler Ferenc építész jelentéseivel] és A budai vár házainak 1959. évi műemléki kutatásai. *Budapest Régiségei* 20 (1963) 489–527. [Bertalan

3. kép. A budai Úri utca 31. kutatási alaprajzai
(Kutatás: 1954 körül; kutató: Czagány István – Czagány 1959. i. m. 4. kép)

4. kép. A budai Úri utca 31. homlokzatfeltárás rajza a középkori maradványok feltüntetésével (Kutatás: 1954. évi állapot; kutató: Czagány István – Czagány 1959. i. m. 9. kép)

5. kép. A budai Tárnok utca 14. homlokzatteltérési rajza a középkori maradványok feltűntetésével (Kutatás: 1951–1953, kutató: Czagány István – Czagány 1973. i. m. 6. kép)

nek igazolódását, a város töröktől való visszafoglalását követően 1687 elejére elkészült Haüy-térkép használhatóságának alátámasztását –, kiemelte az építészeti leleteknek az egykori kereskedelmi életre utaló elemeit, egyben felhívta a figyelmet a lakóházak középkori és barokk freskói és szekói eltűnésének, illetve pusztulásának veszélyeire; bár a jelentésekben található utalások a pincékre, Seidl azonban a lezárt pincék megnyitásának és a városkutak feltárásának szükségességét is hangsúlyozta a korai településtörténet megismerése szempontjából. A Haüy-térkép és az 1686. évi ostromot egy évtizeddel követő, kéziratos helyzetkép – *Zaiger über die Vöstung. Anno 1696* – adataival történő összevetéssel minduntalan, eseten-

munkákat alapvetően a múzeumi pályájukon ebben az évtizedben indult régészek végezték (többen már egyetemi hallgatóként is bekapcsolódtak a munkálatokba), akik az ásatásokon túlmenően szinte „beleszülettek” a felmenő falakon tapasztalható jelenségek – a közlelmények alapján elsősorban a nyílások, kökeretek és faragott szerkezetek, falelválások – regisztrálásába és értékelésébe, valamint dokumentálásába; mindebben építészek is segítségükre voltak. Az 1957-es eredményekről két évvel később közzétett, sokszerzős beszámoló bevezetőjében³⁶ Seidl Kornél kiemelte a kutatások településtörténeti hozadékát – a középkori főutcák és háztömbök megmaradásá-

Vilmosné, Feuer Istvánné, Gerő Győző, H. Gyürky Katalin, Lócsy Erzsébet, Nagy Emese, G. Sándor Mária régészek jelentéseivel].

³⁶ *A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai*. 1959. i. m. 301–302.

ként más forrásadatokkal is találkozni a jelentésekben.³⁷ A kutatók támaszkodhattak már Pataki Vidornak a várbeli kutatások és helyreállítások programjának történeti topográfiai megalapozásaként Gerevich László 1950-es tanulmányával egyszerre közzétett, a budai vár(negyed) középkori helyrajzáról írt, anyaggyűjtésében mindenképpen a világháború előtt elkezdett nagy elemzésére is,³⁸ valamint Weidinger György és Horler Ferenc a fenti két forrás alapján szerkesztett, továbbá az addig ismert középkori falakat feltüntető, 1956-ban közzétett térképeire.³⁹ Seitl Kornél ennek ellenére az építészettörténeti eredményekre vonatkozó történeti forrásanyag értékelését még hátralévő feladatként jelölte.

A kutatás módszereire és szempontjaira is találunk utalásokat a jelentésekben, így Gerő Győző egyik beszámolója szerint: „A kutatás munkálatait a földszinti homlokzaton húzott vízszintes kutatósávval kezdtük el. A kaputól jobbra a kutatósávban egy modern, téglával elfalazott falszakaszt találtunk. [...] Az elfalazás kibontásakor előkerült egy középkori eredetű ajtónyílás, amelynek keretköve hiányzott, belső oldala pedig sárgás habarccsal vakolt és sűrű szürke színű volt. [...] A nyílás elfalazása két periódusban történt. Első ízben az utcai homlokzat felől zárják el a téglák tanúsága szerint a XIX. század folyamán. [...] Ezt igazolja a baloldali béllet falán levő többretegű meszelés is, amely a [20.] század elején elfalazott falifülke befelé ívelő sarkainak maradványa. [...] A [...] falnak egy szakasza kisméretű megmunkálatlan kövekből készült és sóderos habarccsal kötött. Itt került elő egy homokkőből faragott ablak kerete a hozzá csatlakozó nyílás elfalazott részletével és a könyöklőpárkány mészkőből faragott töredékével. [...] A falifülke megszüntetése valószínűleg a XVII. század végén történhetett. E feltételezésünket a falazás módja és anyaga is alátámasztja. A barokk-kori elfalazások anyagában gyakori a vályog-, valamint a sárba rakott kő- és téglatörmelék.”⁴⁰ A vakolat és a burkoló téglák eltávolítása – „vakolatleverés” és a „vakolatréteg óvatos bontása” –, a vakolaton húzott csík, a kőkeretek anyagának – mészkő vagy homokkő – meghatározása, a habarcs anyaga és jellege más épületeknél is feltűnik; figyeltek a falsarkok kváderes, vakolatba karcolt vagy festett kialakítására, a falelválásokra, a falazatok anyagára és technikájára, a levéselt boltozat- és konzolmaradványokra, a téglaméretekre és téglabélyegekre, továbbá a kőfaragványok másodlagos felhasználásának példáira.⁴¹ A jelentések számot adtak a barokk periódusokról, nyílásokról, kőkeretekről, vakolatdíszekről is.

³⁷ Uo., 302, 303, 304, 306, 307, 308 stb.

³⁸ Pataki Vidor: A budai vár középkori helyrajza. *Budapest Régiségei* 15 (1950) 239–299.

³⁹ Weidinger György – Horler Ferenc: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 11 (1956) 29–32. és 1–4. melléklet.

⁴⁰ Gerő Győző: Dísz tér 11. sz. *A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai*. 1959. i. m. 302–303.

⁴¹ Uo.

Az Országház utca 17. homlokzatán a „tudományos kutatások során a gondosan lefejtett vakolat alól a jelenlegi homlokzat két ablaka és ajtaja felett ritka szépségű barokk stukkódíszek nyomai kerültek elő”.⁴² A jelentésekhez csatolt illusztrációk magukért beszélnek: periodizációs alaprajzok, középkori kőszerkezetek felmérési rajzai, az épületsarkok és az udvarok barokk árkádjainak dokumentálása jelzi a tudományos kérdésfeltevés irányait.

A rövid idő alatt számos objektumban és sok helyen végzett kutatások egy-egy témában összefoglalásokra is módot adtak. Lócsy Erzsébet elkezdte a középkori telekviszonyok, telekméretek, utcavonal elemzését,⁴³ majd a járószint feletti ritka épületrészek és számos régészeti fogható maradvány alapján vázolta Buda legkorábbi, 13. századi településtörténeti periódusát.⁴⁴ Az előkerült kőfaragványok, a lakóházak kőszerkezetei formatanának, tipológiájának (természetesen a várpalota és a Várnegyed templomai megfelelő részleteit is bevonva az elemzésbe) Czagány István egész sor tanulmányt szentelt.⁴⁵ „A budai vár lakónegyedében az épületeken [...] végzett tudományos kutatások során” a templomokon kívül Horler Ferenc több lakóház korábban többnyire elfedett, faragott köelemeiről, így ülőfülkékről is gyűjtött kőfaragó- és elhelyező jeleket.⁴⁶ Ugyanő a „mölleri program jegyében” az épületekből a fővárosi múzeum számára összegyűjtött bélyeges téglákat is feldolgozta.⁴⁷

A munkák során mindig odafigyeltek a homlokzati falsarkok festett vagy karcolt jelzéseire, a homlokfelületek festett kváderezéseire. A többi középkori falfestéstörredék sokkal inkább véletlen leletnek tűnik, leginkább befalazás takarásából tűntek elő, nem festés- és meszelésrétegek tudatos leválasztása során.⁴⁸ A legismertebb

⁴² Horler Ferenc: Országház utca 17. sz. uo., 307.

⁴³ Lócsy Erzsébet: Középkori telekviszonyok a budai várnegyedben I. *Budapest Régiségei* 21 (1964) 191–208.

⁴⁴ Lócsy Erzsébet: Adatok a budai várnegyed XIII. századi beépítéséhez. *Budapest Régiségei* 22 (1971) 209–222.

⁴⁵ Czagány István: A középkori grafikus stílus emlékei a budai várnegyed területén. *Budapest Régiségei* 19 (1959) 35–56; Czagány István: A budavári gótika építészeti tipológiája I. (Félköríves záradékú ülőfülkék). *Budapest Régiségei* 20 (1963) 85–105; Czagány István: A középkori körtetagos profil típus emlékei a budai Vár területén. *Budapest Régiségei* 21 (1964) 267–285.

⁴⁶ Horler Ferenc: Középkori kőfaragó- és elhelyező jelek a budavári lakónegyed épületein. *Budapest Régiségei* 16 (1955) 373–386; Horler Ferenc: Középkori kőfaragó- és elhelyező jelek a budavári lakónegyed épületein. II. *Budapest Régiségei* 19 (1959) 213–214.

⁴⁷ Horler Ferenc: *Téglabélyegek és téglaméretek, történeti áttekintés*. Kézirat. Budapest, 1969. Magyar Építészeti Múzeum.

⁴⁸ Gerevich László közlése szerint belső dekoráció része lett volna a Tárnok utca 3-ban újabb falazat mögött talált, geometrikus „álkockák” többszínű axonometrikus mustrája, valójában azonban a festés a Tárnok utca 5. a várfal felé néző, keleti homlokzatán került elő (a falazatról leválasztották): Gerevich 1950. i. m. 182. és 38. kép; *Budapest műemlékei* 1955. i. m. 478. kép; Czagány István: Komplex kutatási módszer az építészettörténeti és helytörténeti tudomány szolgálatában. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 12 (1968) 108. és 24. kép.

az a táncoló párt ábrázoló falkép, amelyet a Táncsics Mihály utca 24. emeletén, 15. századi dongaboltozat felett megmaradt korábbi falsíkról leválasztva helyeztek el a Budapesti Történeti Múzeumban – Genthon István szerint 1420 körül készülhetett.⁴⁹ „A szobák belső díszítéséről egy rendkívül érdekes és ritka lelet ad számot. Az Országház utca 2. számú ház egyik emeleti helyiségében a homlokzat belsejének középkori struktúrájú falán nagy lendületű ecsetvonásokkal festett indaornamentika jelent meg, fekete és vörös színekben. Olyan, mint egy kódex díszítő miniatúrája. Az ecsetkezelés finomságából és biztonságából magasszínvonalú lakásdíszítő festészetre kell következtetnünk.”⁵⁰ „A homlokzat belső gótikus falán karcsún és könnyedén kúsznak és kígyóznak a fekete indák, gallyaikon bíborba érő virágterméssel. Néhány arasznyi fal őrizte meg a korabeli szobafestés ez egyetlen várbeli emlékét. A festésnyomok több szobán vezetnek keresztül és kirajzolódik előttünk a hatalmas méretű festett díszterem ...”⁵¹ A leveles indaornamentika a 14. századból származhat, leválasztva ugyancsak a múzeumba került.⁵² A Fortuna utca 10-ben „maradtak meg az eredeti gótikus fal friss vakolatában valami régi kőfaragónak szerkesztési játéka, melyeket körzővel rótt a falba”.⁵³

Újkori falfestések előkerülésének lehetőségét a Tabánban egykor volt – háborús sérülései miatt lebontott – Apród utca 6. egyik földszinti helyiségének mind a négy falát borító, 18. század végi, keleti jeleneteket ábrázoló, valamint ornamentális mezőkre osztott festése mutatta – „1932-ben egy tatarozás alkalmával kerültek elő a tizenöt-húszszoros mész- és festésréteg alul és Veress Endre festőművész irányítása mellett lettek feltárva”.⁵⁴ A leletet ismertető – a tabáni városrendezési munkák miatt az épület későbbi bontásával számoló – Horváth Henrik kutatási igényként értékelhető kérdéseket is feltett: „Hogy az első emelet többi helyiségeinél milyen volt a helyzet, esetleg a ház lebontásával kapcsolatosan még kiderülhet. Akkor a mész- és festékrétegek tüzetes megvizsgálása talán arra is fényt vethet, vajjon a ház többi szobája szintén hasonlóan volt-e díszítve vagy nem? A közvetlen a kifestett szoba mellett fekvő helyiség, ahol az ilyen vizsgálat most lehetséges volt, ellene szól ennek a feltevésnek.”⁵⁵

⁴⁹ Gerevich 1950. i. m. 178, 180, 182. és 39. kép; *Budapest műemlékei* 1955. i. m. 507. és XIV. t.

⁵⁰ Gerevich 1945. i. m. 32., kép 31. p.

⁵¹ Gerevich László: Budavár egyetlen gótikus városunk. *Budapest* 3 (1947) 1. 5., kép 10. p. – Id. még: Gerevich 1950. i. m. 184. és 36. kép.

⁵² *Budapest műemlékei* 1955. i. m. 127, 388. és V. t.

⁵³ Gerevich 1947. i. m. 10., kép 7. p. – Id. még: Gerevich 1950. i. m. 182. és 37. kép.

⁵⁴ Horváth Henrik: Chinoiserie-falfestmények Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 2 (1933) 73–86. – az idézet: 73., és 18–21. kép; Horváth Henrik: *Budapest művészeti emlékei*. Budapest, 1938, 52. és CXIX. t.; *Budapest műemlékei* 1955. i. m. 128, 748. és 77–78. kép.

⁵⁵ Horváth 1933. i. m. 74.

Arról, hogy a Várnegyedben az 1945-ben lehullott vakolatok alól későbbi festések részletei is előtűntek, leginkább Molnár József 1947-ben közzétett gyűjtése adott számot.⁵⁶ A volt budai városházán egy földszinti helyiségben a barokk boltozaton két angyal a Szent Koronát tartotta egy párna felett, alatta a falmező közepére egy faerezetet utánzó, szalagra függesztett keretben Mater Dolorosa *trompe-l'oeil* ábrázolása került elő, talán az 1770 körüli évekből – mindkettőt leválasztották, majd restaurálást követően visszahelyezték a falra; a Mária-kép két oldalán „egy-egy színes virággal telt váza képe került elő az óvatosan leszedett újabb vakolatréteg alól” – ez a városi épületekben folytatott rétegfeltárás egyik legelső említése a magyarországi szakirodalomban.⁵⁷ Az Úri utca 40. vakolatrétege alatt változatos motívumkincsű, 1780 körül készült festést találtak több helyiségben is, az Országház utca 2-ben csekélyebb maradványok voltak csak, de figurális ábrázolás is volt rajtuk, az Úri utca 19. több helyiségének is „érett empire-stílusú faldísz” volt.

Seitl Kornél már említett, 1957/59-es bevezetőjében csak a barokk freskók és szekók pusztulásának veszélye nyert említést. Nem világos, hogy az 1957. évi munkák során több festésletről beszámoló Gerő Győző „véletlen szerencsésének”, az ilyen leletek megfigyelését eredményező nagyobb fogékonyságának vagy részletesebb jelentéseinek tudható be, hogy más kutatók beszámolóit nem szólnak hasonlókról – könnyen lehet, hogy a középkoros régészeket ezek a nagyon „művészettörténeti” részletek többnyire nem fogták meg. Gerő leírása szerint az Úri utca 47. emeletén 1957-ben talált, kis csúcsíves ablak falazott külső béléte csak nyomokban megmaradt, „al secco technikával készült zöld alapon fekete-fehér színekkel festett ornamentális díszítésű” volt.⁵⁸ (6. kép) A Tárnok utca 18. homlokzatán kibontott, barokk-kori szoborfülke falát kékesszürke festés borította, arany csillagokkal; egy vályoggal elfalazott ablak béléteben „kék alapon fehér és barna színnel festett barokk ornamentika van”.⁵⁹ Gerő tett említést egy keretkő élszedésén megmaradt vörösbarna festésnyomokról is.⁶⁰

A háborús károk során feltárult budai Várnegyedet Gerevich László 1947-ben közölt, népszerűsítő összefoglalásának címében, majd konklúziójában is – megóvására és helyreállítására felszólítva érthetően némileg propagandisztikusan – „egyetlen gótikus városunk”-ként jellemezte: „A várban az ostrom után végzett régészeti

⁵⁶ Molnár József: Régi falfestmények az ostrom utáni Várban. *Budapest 3* (1947) 4/5. 159–161.

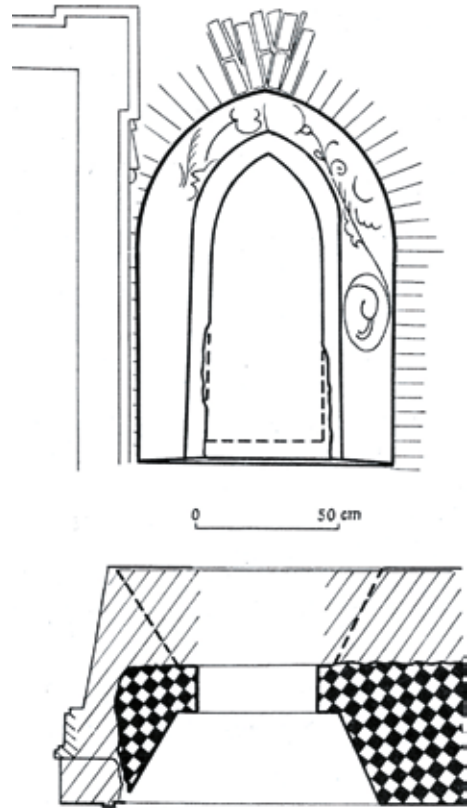
⁵⁷ Uo., 159–160, a festmény fényképével (a leválasztásra és visszahelyezésre vonatkozó információt Szentesi Editnek köszönöm).

⁵⁸ Gerő Győző: Úri utca 47. sz. *A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai*. 1959. i. m. 355, 357. és 63. kép.

⁵⁹ Gerő Győző: Tárnok utca 18. sz. uo., 318, 320.

⁶⁰ Gerő Győző: Úri utca 8. sz. uo., 324.

munkák ismeretlen várost, kis országunk egyetlen gótikus városát tárták fel.”⁶¹ Sopron jelentős mértékben középkori volta azonban már korábban is ismert volt. Belvárosát is érték háborús bombakárok, az igazi veszélyt azonban az elhanyagoltság jelentette. Az ötvenes évek első felétől, Dercsényi Dezső szavaival, „a műemlékvédelmi munka [...] fokozott mértékben fordult hazánk egyik legtöbb műemlékét őrző városa [...] felé”. Dercsényi szerkesztőként az 1953-ban megjelent soproni műemléki topográfia 1956-os második, bővített kiadásának közreadását többek között azzal indokolta, hogy „a lakóházatartozások újabb és újabb középkori részleteket hoztak napvilágra”.⁶² Alapvetően a megtalált kőkereteket, ülőfülkéket, esetleg a homlokzatfestések töredékeit vették figyelembe a helyreállítások során,⁶³ amelyek a budaihoz hasonló rombolások híján sokkal kevésbé tették szükségessé a nagyobb beavatkozásokat. Nem véletlen, hogy a budai topográfia kötét számos periodizált lakóházalaprajzához hasonló egyetlen egy sem található a soproni kötetben, annak alaprajzai egyszerű építészeti felmérések. A leglátványosabb kezdeti eredmény az Új utca 16. helyreállítása volt 1952–1954-ben, ahol a homlokzat gótikus ablakainak részletét még 1943-ban megtalálták, 1952-ben pedig további ablak- és ajtókeretek kerültek elő, mind *in situ*, mind pedig másodlagos befalazásban; a topográfia szócikke szerint „a kivitele-

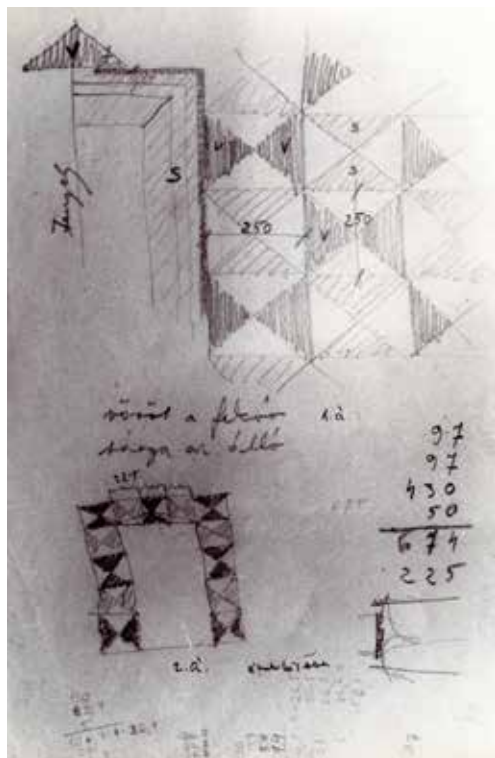

6. kép. A budai Üri utca 47. gótikus ablakának rajza (Kutatás: 1957; kutató: Gerő Győző – *A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai*. 1959. i. m. 63. kép)

⁶¹ Gerevich 1947. i. m. 12.

⁶² *Sopron és környéke műemlékei*. 2. jav., bőv. kiad. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: Csatkai Endre et al. Budapest, 1956. (Magyarország Műemléki Topográfiaja, II.)

⁶³ Ld. például a Szent György utca 3-at, a külvárosi Rózsa utca 6-ot: *Sopron és környéke műemlékei*. 1956. i. m. 226, 373. és 144–146., 328. kép.

7. kép. Szakál Ernő egy középkori színes festésrészletet ábrázoló vázlatrajza a soproni Új utca 16. homlokzatán, 1952–1953 (Műemléki Tervtár)

zésben nagy szerep jutott Szakál Ernő szobrásznak”.⁶⁴ Szakál Ernő azonban egyben épületkutatói szemlélettel is élt, amint azt a leleteket megőrkítő rajzokkal ellátott levelezése és kutatási feljegyzései,⁶⁵ továbbá egy Tóth Sándortól Dávid Ferencnek írt levél és rajzai⁶⁶ – „Ernőt kikérdeztem, ennek alapján a következő fő periódusokról tudok beszámolni”, továbbá „A két kis ablak közül az egyik az íróasztalunk mögötti” – is mutatják. (7. kép)

Sopronban a lakóház-felújítások ütemének felgyorsulása/felgyorsítása éppúgy 1957-ben kezdődött, mint több más műemlékekben gazdag belvárosban is (valójában a budai Várnegyedre is igaz ez)⁶⁷ – a műemlékes tervezői pályán az ötvenes évek közepén indult Sedlmayr János szavaival: az erőteljesebb építészeti beavatkozás során „lehetőségünk nyílt arra, hogy a műemléki épületek és elsősorban a lakóházak feltárásának és kiismerésének új módszereit kidolgozhassuk”.⁶⁸

⁶⁴ Uo., 297; Sedlmayr János: Műemléki lakóházak helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem* 1 (1960) 74: 3. jegyzet.

⁶⁵ Sopron, Új utca 16. Szakál Ernő feljegyzései, vázlatai és levelezése Dercsényi Dezsővel és Entz Gézával, 1953–1954. Műemléki Tervtár, ltsz.: 06611. helyreállítási dokumentáció; egy középkori színes homlokzati festésrészletet ábrázoló vázlatrajza: Lővei, Pál: *Fassaden mit gemalter Quaderung bei Profanbauten des mittelalterlichen Ungarns. Putz und Farbigkeit an mittelalterlichen Bauten*. Hrsg. Hartmut Hofrichter. Marksburg/Braubach – Stuttgart, 1993, 92, 95. (31. jegyzet) és 15. kép.

⁶⁶ A Dávid Ferenc 1966–1967-es bécsi tartózkodása idején írt levél (Műemléki Tervtár) nyolc oldalának fakszimiléje, a negyediken az Új utca 16-ra vonatkozó információk és rajzok: Simon Anna: „Az építészettörténet régészeti módszere”. Álló épületek kutatásának módszertana Tóth Sándor írásai nyomán. *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. Szerk. Szentési Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. [Budapest], 2013, I: 200–201: 2. kép.

⁶⁷ Sedlmayr 1960. i. m. 66, 74. (1. jegyzet); Dragonits Tamás: Az 1959–1960. évi várnegyedi műemlék-helyreállításokról. *Magyar Műemlékvédelem* 2 (1964) 73.

⁶⁸ Sedlmayr 1960. i. m. 70.

De már a budai Várnegyed kutatási és helyreállítási munkáival párhuzamosan megtörtént a műemléki kutatás módszertanának rögzítése, Csemegi József a korra jellemző címadású „Módszeres műemléki kutatás a szocialista műemlékvédelem szolgálatában” című tanulmányában.⁶⁹ Ebben a „mai elvek szerinti kutatás minden részletére kitér”, amint azt a Műemlékek Országos Bizottsága 1949-es feloszlata utáni évtized eredményeinek szentelt, első műemléki évkönyv kivitelezési kérdésekkel (!) foglalkozó tanulmánya össze is foglalta: „A műemléki helyreállítás munkája a *kutatással* kezdődik. Ennek célja, hogy építészeti-műtörténeti és régészeti módszerekkel tisztázza az épület építéstörténetét, napfényre hozza az esetleg elfedett, beépített eredeti részeket, megvizsgálja az épületet statikai, talajmechanikai szempontból, hogy mindezek alapján meghatározható legyen az épület helyreállításának-kiegészítésének módja és módszere. [...] A kutatás általában a nyilvánvalóan késői vakolatok leverésével indul meg, először kutatósávok formájában. A vakolatsávok leverése nyomán a legtöbb esetben előtűnnek a várt építészeti részletek, s kisebb mértékű további kutatás már azok formájára is érhető választ ad. Ilyen formán kirajzolódik a homlokzat eredeti rendszere, természetesen a későbbi átépítések okozta módosulásokkal. Fontos, hogy a vakolat eltávolítását olyan szak- vagy segéd munkás végezze, aki ilyen jellegű munkákban járatos, mivel az esetleg több rétegű vakolat alól sok esetben eredeti festésnyomok, vakolatok, bekarcolások kerülnek elő, amelyek döntő jelentőségűek lehetnek az épület korának megállapítása szempontjából. Már a vakolatok eltávolításával egy időben rögzíteni kell a megtartásra ítélt eredeti vakolatrészeket. [...] Az épület belsejében a homlokzathoz hasonló módon távolítjuk el a vakolatot. Ezek eredménye mutatja az esetleg szükségessé váló bontások helyét. [...] Az átépítéseknél [...] legtöbb esetben az épület saját rom-anyagát használták fel, amely így gazdag faragottkő lelőhely lehet.”⁷⁰

Az első műemléki évkönyvben a dokumentációnak szentelt tanulmányt Csemegi József írta.⁷¹ Ennek illusztrációs anyaga egyrészt budai témájú – a Fortuna utca 18–20. telekhatárainak változásáról, illetve a Várnegyed bélyeges tégláiról –, másrészt az 1955-ben kutatott, pécsi Káptalan utca 2. új szemléletű periodizációs alaprajzai és a kutatás-helyreállítás eredményeit, illetve fázisait illusztráló fényképei alkotják. Az utóbbi egyáltalán nem volt véletlen. Csemegi József az Építésügyi Minisztérium műemléki csoportja által, a vezetésével végzett kutatások eredményeit

⁶⁹ Csemegi József: Módszeres műemléki kutatás a szocialista műemlékvédelem szolgálatában. *Építészettörténeti és Elméleti Közlemények* 2. (1953) 3–21.

⁷⁰ Kollár Gyula–Ágostházi László: A műemléki kivitelezés kérdései. *Magyar Műemlékvédelem* 1 (1960) 196–197.

⁷¹ Csemegi József: A műemléki dokumentáció szerepe és jelentősége a korszerű műemlékvédelemben. *uo.*, 231–246.

korábban már részletes helyreállítási beszámolóban ismertette.⁷² Abban az építéstörténeti összefoglalást követően közel 15 oldalnyi, kisbetűvel szedett függelék közölt „A Káptalan u. 2. sz. műemléki épület 1955. évben végzett műemléki megkutatása folyamán észlelt megfigyelések leírása a helyiségek sorszáma szerint” cím alatt. A kutatási eredmények közzétételének mélysége, részletessége talán máig is páratlan, és az ötvenes években a vizsgálatok sokoldalúsága, a dokumentálás mai szemmel is példászerű volta mindenképpen kivételes volt. Különösen igaz ez a belső terek vakolataira: „összesen vagy tizennyolc-féle vakolatmaradvány megfigyelésére és időrendbe állítására került sor”, a közölt jelentésben az eredményeknek mind a vakolatok anyagára, mind a díszítőfestések színezésére, beosztására, részleteire kiterjedő, részletes kiértékelésével, a 19. századi maradványokkal bezáróan fényképekkel, rekonstrukciós és felmérési rajzokkal/akvarellekkal.⁷³ A festések művészettörténeti kiértékelésére is azonnal sor került.⁷⁴ Csemegi egyébként nemcsak Pécsen lépett ki a Buda–Sopron körből, az ottani munkáját és eredményeit publikálását is megelőzte a siketnémák váci intézetének vizsgálata.⁷⁵ Vácott az 1951–1952-es homlokzatfelújítás során a barokk vakolat alól előkerült középkori épületmaradványok nyomán a műemléki hatóság elrendelte az épület „műemléki vizsgálatát”, a „műemléki kutatás”-t. Ennek során megtörtént a falazatok és anyaguk elemzése, a korábbi nyílások és kökeretek feltárása, a téglák jellemzőinek és méreteinek rögzítése, a korábbi padlószintek meghatározása (a kapualjban régész közreműködése nélkül 85 cm-es mélységig leásva hat korábbi járósíntet azonosítottak), a fűtési rendszer, a habarcslenyomatok, egy kváderfestéses barokk vakolat maradványainak dokumentálása, egy részletes periodizációs alaprajz elkészítése.

Gerő László 1958-ban kiadott, „Építészeti műemlékek” című könyve a szerző részben még háború előtti nemzetközi építészeti- és műemlékvédelem-történeti vizsgálódásainak eredményeire és a világháború utáni évtized magyarországi műemlékvédelme tapasztalataira épült.⁷⁶ Benne az ásatással azonosított „feltárás” és a műemléképületek kutatását jelentő „tudományos feltárás” a „felvétel (felmérés)” és a „fényképezés” tennivalókkal együtt a „Műemlékvédelmi munkák előkészítése”

⁷² Csemegi József: Jelentés a Pécs, Káptalan u. 2. számú épületen végzett műemléki kutatások eredményeiről. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (1956) 8–30. és I–XVI. t.

⁷³ Csemegi 1956. i. m. 23–26. és IX–XV. t.

⁷⁴ Sarkadiné Hárs Éva: A Pécs, Káptalan-u. 2. sz. épület díszítő elemei. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (1956) 48–54.

⁷⁵ Csemegi József: A siketnémák váci országos tanintézetének épülete. *Művészettörténeti Értesítő* 4 (1955) 134–149.

⁷⁶ Gerő László: Építészeti műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme. Budapest, 1958. – Id. még: Csemegi József recenzióját a könyvről: *Magyar Tudomány* 66=4 (1959) 426–430. és Gerő László erre adott válaszát: *Magyar Építőművészet* 9 (1960) 2. 60–62.

fejezet alfejezeteiként jelentek meg.⁷⁷ A főleg budai felmérési rajzokkal és fényképekkel illusztrált fejezetben a tudományos feltárás bemutatása erősen épített Csemegi József 1953-as, fentebb már említett közleményére. „A műemlékek helyreállítását megelőzően a különböző korban épített és átépített, bővített épületeknél előzetes feltárásra van szükség. E kutatómunka – amennyiben bemutatható, úgy bemutatása – elvégzésének és a kapott adatok rögzítésének módszere a budai Vár 1950 után végzett műemléki helyreállításain alakult ki. [...] Csemegi József [... szerint] egy helyreállítandó épület pusztuló részeinek tudományos rögzítésére ugyanúgy szükség van, mint valamely okból pusztulásra ítélt más történeti értéknek vagy emléknek írásbeli, rajzbeli megőrkítésére. A helyreállítások helyességének utólagos elbírálását (sic!) is szükségessé teszi a töredék rögzítése eredeti – feltárási – és munkaközi állapotában. Hasonlatos ez az ásatással folytatott feltáráshoz, de itt olyan épületről van szó, melyet nem a takaró földréteg alól, hanem a takaró vakolatréteg és a későbbi elfalazások alól kell feltárni. [...] Gyakori [...], hogy a mai vakolat lefejtése után második, harmadik, negyedik réteget találunk...”⁷⁸ A „tudományos műemléki feltárás” munkamenetei Gerő szerint az előzetes műemléki szemle, az előzetes kutatás, a morfológiai vizsgálat, a tudományos megfigyelések rögzítése, a műemlékre vonatkozó történeti adatok, a szakirodalom és tudományos megállapítás összegyűjtése, végül a tudományos értékelés. „Az előzetes kutatás a műemléki állagnak a megállapítását célozza, és ezért csak felületi jellegű. Vakolatleverésekre és kisebb falbontásokra szorítkozik. A kutatásnál nemcsak eredeti részletek, de másodlagosan elhelyezett kövek is kerülhetnek elő, amelyek a műemlék helyreállítását befolyásolhatják, tehát az előzetes kutatást a terv készítése előtt kell elvégezni. A kutatás további feladta a *morfológiai vizsgálat*. Fényt derít az építkezés építési kora, a különféle részek egymásutánjára. E célból az épületszerkezetek műszaki és formai kialakítását stíluskritikai alapon vizsgálja. Megvizsgálja az épület falait, földemeit. Próbabontásokkal megállapítja építési anyagukat, a falrakás módját, a falak és a földemek építési egymásutánját stb.”⁷⁹

Az ötvenes évek kutatási „boom”-ja, az állami műemlékvédelem 1957-ben bekövetkezett valódi intézményesülése mind országosan, mind Budapesten, egy új régész, építész, művészettörténész generáció jelentkezése nemcsak a kutatási módszerek gazdagodásában mutatkozott meg, de „nevezéktani” következmény-nyel is járt. Először a résztvevők mindennapi beszédében, a tervmegbeszélések „szlenz”-jében jelenhetett meg az a műemlékek felmenő falainak vizsgálatára máig

⁷⁷ Gerő 1958. i. m. 127–150.

⁷⁸ Uo., 138, 140.

⁷⁹ Uo., 138, 142.

legáltalánosabban alkalmazott – tömör, egyszavas, ugyanakkor szemléletes, így hamar népszerűvé vált – elnevezés, a „falkutatás”, amely a nyomtatott hírekben és a szakirodalomban 1961-ben látszik meghonosodni. Megjelenési dátumát tekintve talán a legelső Éri Istvántól való: a várpalotai várban „a romosan álló keleti épületszárny belsejében kell a helyreállítást megelőző falkutatást elvégeznünk.”⁸⁰ A *Műemlékvédelem* folyóiratban az az évi harmadik szám „Rövid hírek” rovatában Gergelyffy András közlése a legelső: az egyik oldalon a soproni Kolostor utca 5. – Új utca 8. „helyreállítást megelőző megkutatásáról” írt még, míg a lovászpatonai ev. templom külső helyreállítási munkálatai 1959-ben már „falkutatással, régészeti feltárással és a tető helyreállításával kezdődtek. [...] A helyreállítás során bemutatásra kerültek a falkutatás kapcsán előbukkant román kori és gótikus építészeti részletek. A külső falfelületen középkori festés csekély maradványait is feltárták.”⁸¹ A következő folyóiratszám hasonló rovatában: a Pannonhalmi Főapátságban „a falkutatás során a déli kerengőszárny falában román kori kapuzat került elő”, a vizsolyi ref. templomban „a megelőző falkutatások napvilágra hozták a jelenlegi hajó gótikus déli bejáratát, valamint az eredeti hajó festett, lépcsőzetes román kori déli kapuját és három román ablakát is”, a pácini várkastélyban „a megelőző vakolatleverés során reneszánsz nyíláskeretek jöttek napvilágra”, „a várpalotai vár helyreállítása során a falkutatás újabb gótikus részleteket tárt fel”.⁸² (8. kép) A kifejezés azonnal bekerült a külföldi szakirodalom és nemzetközi kapcsolatok ismertetése során használt terminológiába. A varsói vár helyreállítása során „tíz évvel ezelőtt még a romtalanítás és a kutatás volt a feladat. Szakszerű falkutatásokra – akár csak nálunk – a háborús események, az 1944. évi robbantás után nyílt alkalom.” (Rozványiné Tombor Ilona)⁸³ Prágában „először falkutatásokat és ásatásokat végeznek, hogy az épület szervezetét feltárják. A kutatásokat a helyreállító munka megindulta után is tovább folytatják. Minden leletet dokumentálnak. A tanulmányozás a rekonstrukció befejezéséig tart.” (Gerő László)⁸⁴ „Tanulságos volt megfigyelni a régészeti és falkutatási munkákkal kapcsolatban, hogy a tudományos kutatók és építészek között szoros együttműködés van és a problémák közös megoldására törekednek.” (Entz Géza)⁸⁵

⁸⁰ Éri István: Az ásatás legújabb eredményei módosítják a várral kapcsolatos nézeteket? *Napló* [Veszprém] 1961. április 27. 8.

⁸¹ *Műemlékvédelem* 5 (1961) 181, 182.

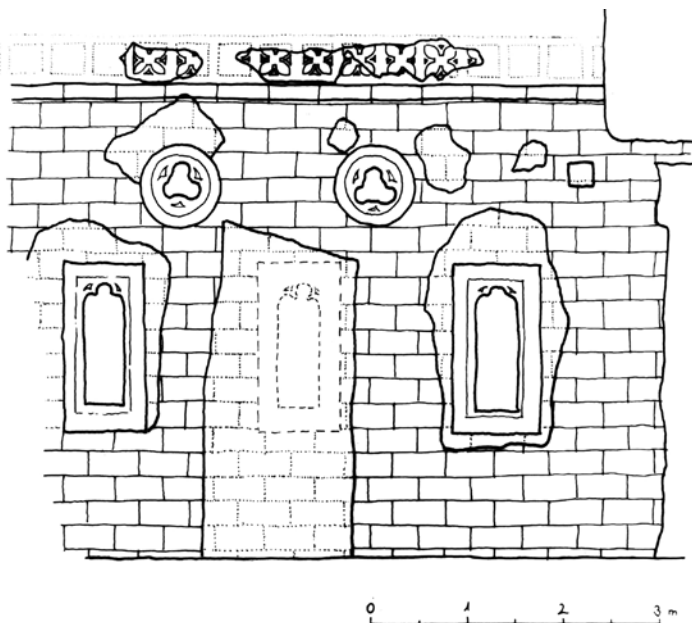
⁸² Uo., 237, 238, 239.

⁸³ Rozványiné Tombor Ilona: Fordítások az O.M.F. könyvtárában. *Műemlékvédelem* 5 (1961) 193.

⁸⁴ Gerő László: A „Városépítéstörténet és építés történeti városokban” c. akadémiai munkaközösség első nemzetközi konferenciája (Erfurt – 1956) [a konferencia anyagát tartalmazó, 1959-ben megjelent kötet ismertetése]. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 5 (1961) 250.

⁸⁵ Entz Géza: Jelentés németországi kiküldetéséről. *Műemlékvédelem* 5 (1961) 232.

„A gótika korszakára [...] nemcsak a későbbi ábrázolások, hanem ásatások, falkutatások és a Múzeum eddig feldolgozatlan kőanyaga is jó alapot szolgáltatnak.” (Entz Géza)⁸⁶ A *Műemlékvédelem* 1962. évfolyamában Gergelyffy Andrásnál kívül még Ágostházi László, Gerőné Krámer Márta, Sedlmayr János, Zádor Mihály írásaiban szerepel a „falkutatás”, 1963-ban és 1964-ben a *Műemlékvédelem* és a *Vasi Szemle*

8. kép. 14. század végi, karcolt-festett, kváderezett homlokzati vakolatdísz a várpalotai várban (Kutató: Gergelyffy András, majd László Csaba; vázlatos felmérési rajz: László Csaba)

Ágostházi Lászlótól, Gergelyffy Andrásról, Kissné Nagypál Judittól, Szabó Jánostól, a Pazár Miklósné–Joó Tibor szerzőpárostól jegyzett tanulmányaiban, 1965–1969 folyamán az eddigiek mellett további folyóiratokban és napilapokban is megjelent a kifejezés, Ambrusné Kozák Éva, (ifj.) Bibó István, Budai Aurél, Dercsényi Dezső, Horler Ferenc, Horler Miklós, Koppány Tibor, Kozák Károly, Nagy Emese, Pamer Nóra, Schönerné Pusztai Ilona, Szentkirályi Zoltán, Szűcsné Czeglédy Ilona, Voit Pál tollából – vagyis általánosan elfogadottá vált műemlékes körökben, a régészek, a művészettörténészek, az építészek között egyaránt. A budai Várnegyedben végző soron még egységesen kezelt épületkutatás ekkor már szétvált „régészeti és falkutatások”-ra.⁸⁷

⁸⁶ Entz Géza: ism.: Nagy Zoltán – Papp Imre: Szeged. Budapest 1960. *Művészettörténeti Értesítő* 10 (1961) 71.

⁸⁷ Horler Miklós: A műemlékhelyreállítás irányelvei. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 11 (1967) 459; Pamer Nóra: Az Országos Műemléki Felügyelőség régészeti munkái 1967–1968. *Magyar Műemlékvédelem* 5 (1970) 385–386., illetve Tóth Sándor: Az Országos Műemléki Felügyelőség falkutatásai 1967–1968. uo., 387–390; Pamer Nóra: Az Országos Műemléki Felügyelőség ásatásai 1969–1970. *Magyar Műemlékvédelem* 6 (1972) 427–430., illetve Tóth Sándor: Az Országos Műemléki Felügyelőség falkutatásai 1969–1970. uo., 431–436.

A kifejezés megszületésének állomásait jelzik a hivatalvezetői utasítások. 1960. november 5-én a tervezési munkák menete kapcsán még „falfeltárás” szerepel: „A programnak ki kell terjednie a tudományos előmunkálatok során szükséges helyszíni régészeti és falfeltárásokra is, hozzávetőlegesen meghatározva, hogy az épület mely részén, milyen mértékű és jellegű feltárásokra lesz szükség a tervezést megelőzően. [...] A helyszíni falfeltárási munkákat a tervező tartozik a helyi tanácsnak bejelenteni.”⁸⁸ Az 1961. december 4-én kelt utasítás már a „falkutatás”-t használta: „A kutatási naplóba minden a kutatással kapcsolatos, helyileg pontosan meghatározott adatot, eseményeket (régészet, falkutatás, lelet) írásban, szükség szerint rajzban rögzíteni kell.”⁸⁹ 1962. május 23-án, a műemlék-helyreállítások tudományos és műszaki munkamenetét szabályozó utasításban: „A jóváhagyott kutatási program alapján a régész megkezdi az ásatásokat, ezzel párhuzamosan a tervező, a régész, ill. műtörténész bevonásával a fennálló falak kutatását végzi. Az ásatási és falkutatási munkák építészeti vonatkozású eredményeinek felmérését a tervező végzi az épület általános felméréssel együtt.”⁹⁰ Ezek az idézetek is alátámasztják, hogy a kifejezés használatában 1961 jelentette az áttörést. A falkutatás hivatali – hatósági jellegű, és nem módszertani – szabályozására csak több mint másfél évtizeddel később, 1978. július 14-én került sor: „az épületen végzendő operatív feltárások [...] két fő ágra oszlanak: a régészeti feltárásokra vagy más szóval ásatásokra, és a falkutatásokra. Bár a két kutatásterület munkája egy és ugyanazon objektumra, egy helyreállítandó épületre irányul és célja annak építéstörténeti periódusait lehető teljességgel megállapítani, mégis a kettő hatáskörének és módszereinek szabályozását tekintve teljesen különböző helyzetben van.”⁹¹ (Az irat teljes szövegét lásd a *Függelékben*.)

A „falkutatás” kifejezésének alkalmazásában láthatóan úttörő szerepet játszó Gergelyffy András Dercsényi Dezső kedvenc tanítványaként 1957 nyarán került az alig korábban alakult Országos Műemléki Felügyelőségre. A belpátfalvai ciszterci templomról írt, friss szemléletű szakdolgozata és annak publikációja nagy hatással volt a nála fiatalabb művészettörténész évfolyamokra. Emellett műemléki kutatásai is hatással lehettek a falkutatás módszertanát később továbbfejlesztő Dávid Fe-

⁸⁸ 34. sz. Hivatalvezetői utasítás. Tárgy: A tervezési munkák menetének és a tervek jóváhagyásának szabályozása. 1960. november 3., 1. old. Tudományos Irrattár OMF II. sorozat, 1. doboz.

⁸⁹ 29. sz. Hivatalvezetői utasítás. Tárgy: Tudományos kutatási napló bevezetése. 1961. december 4. Tudományos Irrattár OMF II. sorozat, 1. doboz.

⁹⁰ 13. sz. Hivatalvezetői utasítás. Tárgy: A tudományos és műszaki munkák menetének szabályozása a műemlékhelyreállítások során. 1962. május 23., 2. old. Tudományos Irrattár OMF II. sorozat, 1. doboz.

⁹¹ 9. sz. Igazgatói utasítás: Falkutatási munkák végzésének szabályozása az Országos Műemléki Felügyelőségen belül. 1978. július 14. [Összeáll. Horler Miklós, Császáz László] Tudományos Irrattár OMF II. sorozat, 4. doboz.

rencre,⁹² akinek azonban amúgy sem kellett sok biztatás: 1958 őszén, még első éves egyetemistaként, a tanszéki tanulmányi kiránduláson Marosi Ernővel közösen kibontotta a leveleki katolikus templom középkori kapuját,⁹³ majd 1963-ban az OMF frissen Sopronba helyezett munkatársaként magánszorgalomból nekilátott a Bányászati Múzeum megkutatásának, régi kőkereteket keresve.⁹⁴ Dávid Ferencnek az OMF egyetlenként vidékre helyezett művészettörténészeként a soproni városrekonstrukció tudományos háttérének biztosítása lett a feladata – két évvel később néhány évre csatlakozott hozzá Tóth Sándor, aki már a gimnáziumban is osztálytársa volt. A falkutatás bővülő-tisztázódó módszerei szempontjából érdemes először Tóth Sándor egy rövid évtized gyakorlati tapasztalataiból leszűrni véleményét idézni:

„A történettudomány szempontjából korlátozottabb jelentőségű a műemlékek felmenő falain végzett archaeológiai kutatások kérdése: a fennálló épületek aránylag rövid történeti időszakból származnak, és létrejöttüket nagyrészt hasonló jellegű társadalmi kiválasztódás determinálta, mint az írott forrásokét. A probléma mégsem elhanyagolható, mert az építészet nemcsak az építetők igényeire, életkörülményeire vonatkozólag nyújt fontos adatokat, hanem – mint mesterség és művészet – a termelőerők és a tudat fejlődését is visszatükrözi.

A műemlékügy sajátos szervezetéből adódóan önálló falkutatási módszertan mindaddig nem jött létre; ilyen irányú – egyelőre korlátozott és elszigetelt – kezdeményezések csak a legutóbbi időkben jelentkeztek. A falkutatás kezdettől fogva a helyreállítási tevékenységnek volt alárendelve; módszerei a restaurálási alapelvekből adódtak. Bár az önállósulás megindult, döntő változás mindaddig nem történt; a falkutatás problematikáját tehát a helyreállítás gyakorlatától elszakítva nem lehet vizsgálni.

A [...] a purista restaurálások korában a falkutatás [sic!] célja a legkorábbi állapot feltárása volt; az utóbbi évtizedekben viszont a periódus-kutatás terjedt el, ami határozottan jelzi a történetiség szempontjainak érvényre juttatását.

[...] Az építészet és a történetiség szempontjainak a helyreállított épületen történő egyidejű érvényre juttatására irányuló törekvés pillanatnyilag a műemlékvédelem 'alapvető ellentmondása', amely véleményem szerint csak a kétféle probléma különválasztása, vagyis a falkutatás önálló módszertanának és kereteinek megteremtése útján lenne feloldható.

Az építészeti és történetészeti szemlélet ütközése a közelmúlt falkutatási gyakorlatára is rányomja bélyegét: bármennyire is előtérbe került a periódusok kutatása, a fel-

⁹² Ezt Marosi Ernő vetette fel egy beszélgetésünk során.

⁹³ Marosi Ernő: Dávid Ferenc 1940–2019. *Ars Hungarica* 45 (2019) 143.

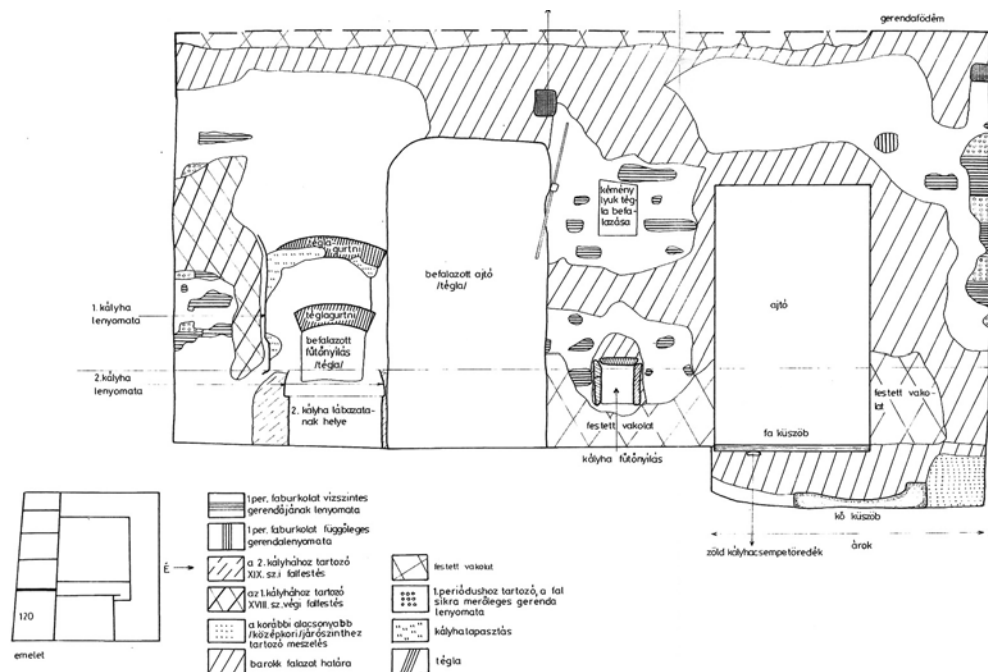
⁹⁴ *Kő kövön* 2013. i. m. l.: 72.

régészeti érdeklődés középkori terepe nem vált el az újkor periódusaitól, hanem szervesen alakult át azok irányába. Alig ötévnyi soproni munka után Dávid Ferenc egy *a Műemlékvédelemben* közölt rövid cikkben foglalta össze addigi tapasztalatait – egyben utalva a kutatómunka során alkalmazott módszerekre:⁹⁷

„A belső kutatásra [...] csak a kiviteli időben kerülhet sor [...] a kivitel időszaka a tudományos kutatásra általában elegendő. [...] A szükséges falkutatás mennyisége nagy. Ezért – különösebben kezdetben – a fontos kiegészítő levéltári kutatásra nem volt mód. [...] A lakóházak falkutatása bonyolult. A téma meglehetősen feldolgozatlan. Így az alaprajzok fejlődésének tipológiája, melynek bizonyos ismerete a kutatás alapja lehetett volna, tulajdonképpen többéves munkánk eredménye lett. A datálható kőszerkezetek is ritkák. A lakrész tulajdonosok (a bérlakás-rendszer Sopronban oklevelesen visszavezethető a XV. sz.-ig) az épület kisebb s változó határú részeit tatarozták, s így az épület különböző részein feltárt rétegsorok nehezen egyeztetethetők. S végül: az egyszerűbb javítások módjában többszáz év alatt alig van változás, ami szintén megnehezíti az építési korok elkülönítését. A feladat elvégzéséhez segédeszközül a falazatok, vakolatok datálását kellett megkísérelnünk.” A néhány felsorolt tapasztalat a kőfalazatok technikai jellemzőire, a falazási módokra és ezek történeti változásaira, a kövek bányahelyeire, a téglák használatára, a faragott kőből készült falsarokkiképzésre (armírozás), a zsaluzat használatára vonatkoznak. „Még óvatosabban használhatók fel azok a tapasztalatok, amelyeket a vakolatok megkülönböztetése céljából tettünk. E téma a Möller-féle kísérletek óta többször felmerült már. A soproni tapasztalat szerint vakolatok önmagukban, kísérő adatok nélkül végeredményben nem datálhatók. Az összetételek (amennyire laboratóriumi vizsgálatok nélkül megismerhetők) a középkortól a cement megjelenéséig lényegesen nem változtak, s a megoldozások mindegyike ismert ma is. Speciálisan, tehát szerepükkel együtt tekintve, mégis szolgálhatnak a vakolatmegdolgozások kronológia céljára, elsősorban a homlokzatsvakolatok.” Részletesebben kitért a vakolatok és tagozatok színezési divatjának változásaira, a vakolatok készítési technikáira. „A [...] megfigyeléseknek e sorát az ország egész területéről összegyűjtendő adatokkal kellene összehasonlítani, építőgyakorlat és a díszítésmódok változásaira vonatkozóan, melyeket azonban csak a kőszerkezetek segítségével használhatunk pontosabb datálásra.” (9–12. kép)

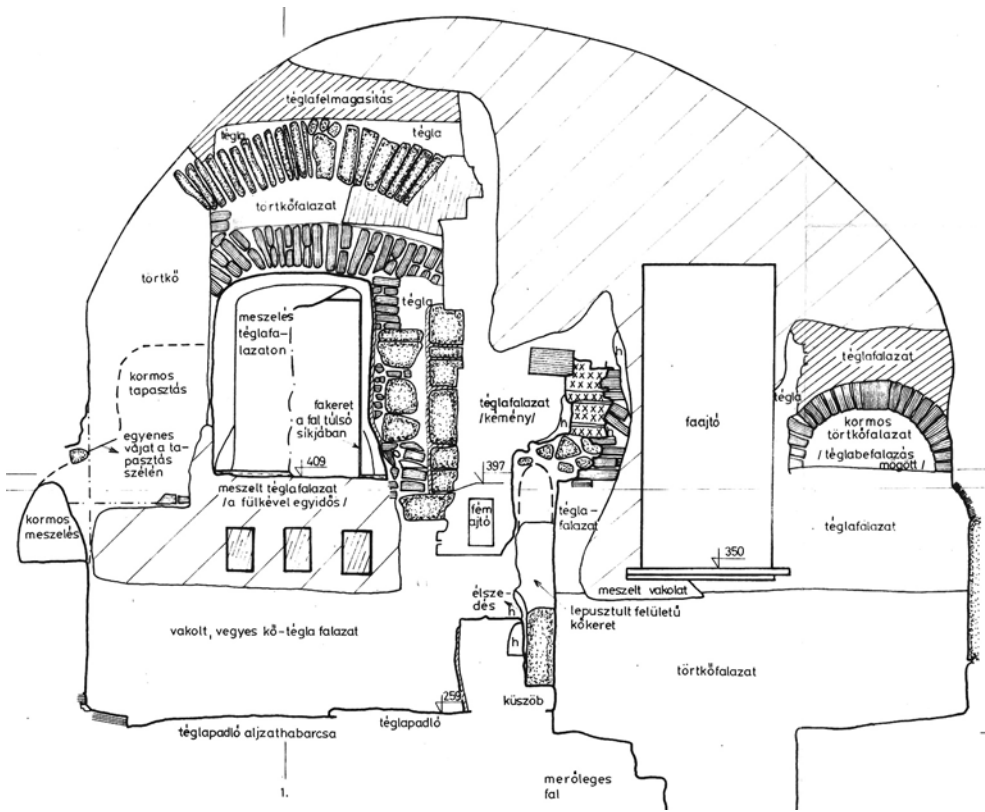
Dávid végül kitért a Városi Levéltárban szerzett tapasztalatokra. A városi tégláégető kemencék a középkor végétől csaknem teljes elszámolásai a bevételek, a vásárlók felsorolásával lényegében minden építkezésre hasznosíthatók voltak, de az anyag használhatóvá tételéhez, mint a teljes levéltári anyaghoz is, a háztulaj-

⁹⁷ Dávid Ferenc: Műemléki kutatás Sopronban. *Műemlékvédelem* 12 (1968) 206–208.

9. kép. Utcai emeleti szoba falnézete a 14. századi egykori faburkolat gerendalenyomataival a soproni Szent György utca 12-ben (Kutatás: 1981; kutató: Dávid Ferenc és Lővei Pál; felmérés: Lővei Pál és Simon Zoltán; rajzoló: Plank Ibolya)

donosok azonosítására volna szükség. 1617-től a bírósági anyagban „a polgárok elhalálózása után rendszeresen inventarizálták a hátrahagyott ingatlan és ingó hagyatékat minden esetben, ha több örökös volt. Ezekből az inventáriumokból a ház egykorú alaprajzának ismeretében, a ház és lakás újkori története földeríthető lenne. Az inventáriumokat követő adósságyegyzék és a hagyatéki tárgyalás gyakran tartalmaz építési munkára vonatkozó adatokat is. Közvetlenül használható az az 1766. évi lakásfelvétel, mely adókiivetés végett készült, s a város minden házának helyiségenkénti felsorolását és e helyiségek értékelését adja. 1776-tól származik a háztelkek egy hasonló teljességű felmérése is [...]. 1837-ből származik az első városi építési szabályrendelet [...]. Az építési engedélyezésre benyújtott tervanyag a kiegyezés után válik csak teljessé. Ennek az anyagnak gyűjtését és topográfiai azonosítását egy levéltáros munkacsoport végzi az Ingatlan-kezelő Vállalat megbízásából. A levéltári források kiaknázása a jövőben bizonyosan teljesebb lesz, mint az eddigi munkák során volt, de a feladat óriásinak tűnik. Bizonyos, hogy fontos források sora fog előkerülni illetve válik alkalmazhatóvá a jövőben, amikor a helyreállítások jórésze már megtörtént. Ezért is feltétlenül szükséges, hogy az elmúlt években történetnél lényegesen több időt fordítsunk a feltárások egyidejű műsza-

10. kép. Emeleti konyha falnézete a soproni Szent György utca 12-ben (Kutatás: 1981; kutató: Dávid Ferenc és Lővei Pál; felmérés: Lővei Pál és Simon Zoltán; rajzoló: Plank Ibolya)

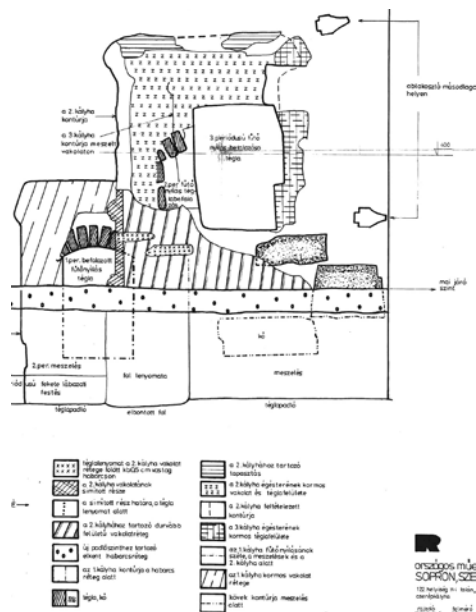
ki-fényképes-leíró dokumentációjára, mellyel majd a most kialakított koncepciók felülvizsgálhatók, kiegészíthetők lesznek.”⁹⁸ A soproni levéltári források kívánatosnak tartott feltárási programjából Dávid Ferenc maga sokat el is végzett: munkájának fontos településtörténeti hozadékát jelentette az 1300 körül épült Ó-zsinagóga kutatását bemutató, dísztelen kis kötetben⁹⁹ a zsidók lakta Új utca egységes mértékrendű, középkori telekosztásának meghatározása, jóval később pedig a Sopron belvárosának házait és háztulajdonosait, a tulajdonviszonyok változásait a késő

⁹⁸ Dávid 1968. i. m. 206–207.

⁹⁹ Dávid Ferenc: *A soproni ó-zsinagóga*. Budapest, 1978; Dávid Ferenc: *Sopron – Ó-zsinagóga*. [Budapest], 1981. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 100.); Dávid Ferenc: *Sopron – Alte Synagoge – Old Synagogue*. Budapest, 1994. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 100/A.).

középkortól a II. világháború kezdetéig feltáró, háromszerzős munka¹⁰⁰ általa összeállított, az 1523 és 1734 közötti időszakra vonatkozó része. Az ilyesfajta munkákhoz a városok földrajzi-történeti tereiben hosszú időn keresztül végzett kutatások során elsajátítható történeti „térlátás”, igen fegyelmezett, logikus gondolkodás, valamint a bonyolult rejtvények iránti érdeklődés egyaránt szükséges.

A levéltárak nyújtotta forrástípusok kevésbé, az ezek nyújtotta konkrét lehetőségek azonban településenként változnak, amit a kutatások sikere érdekében minden városban fel kellett tární. Amikor a győri belváros helyreállítási munkái nagyszabású program keretében napirendre kerültek, Dávid Ferenc elkészítette a legkorábbi, kora újkori telekviznyok (1567, 1617) alapján a telekviznyok rajzi rekonstrukcióját.¹⁰¹ Önként vállalt pedagógiai szerepe¹⁰² keretében az általa a konkrét falkutatások elengedhetetlen részének tekintett levéltári alapkutatások és „mélyfúrások” technikájába sorra be is vezette az OMF-hez az 1970-es évek végétől felvett, kezdő művészettörténeteseket, leginkább Kőszegen és Győrben.¹⁰³

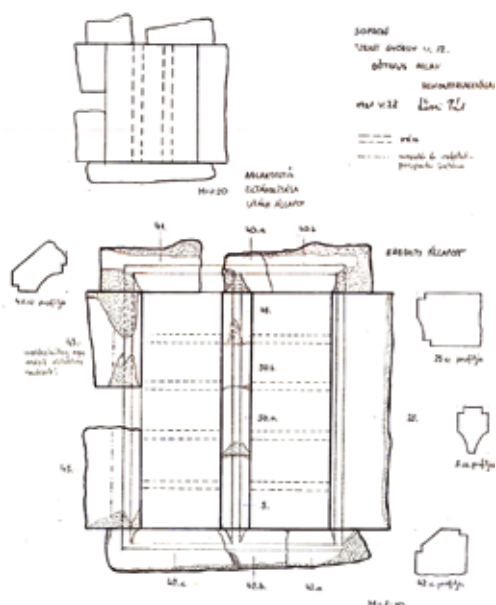
11. kép. 18–19. századi, több periódusú cserépkályha lenyomatai a soproni Szent György utca 12. emeletén (Kutatás: 1981; kutató: Dávid Ferenc és Lóvei Pál; felmérés: Lóvei Pál és Simon Zoltán; rajzoló: Plank Ibolya)

¹⁰⁰ Dávid Ferenc–Goda Károly–Thiring Gusztáv: *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939*. Sopron, 2008.

¹⁰¹ Máig kiadatlan, nagyméretű rajzai: Műemléki Tervtár.

¹⁰² 1976-tól 1984-ig évente Sopronban műemlékvédelmi tudományos konferenciákat szervezett, amelyek fő célja a korábbi évtizedek előzményeire építve kidolgozott komplex falkutatási módszertan ismertetése volt, de ennél szélesebb körben nyújtott lehetőséget a műemlékvédelem tudományos feladatairól folytatott eszmecserére. Ezek a nem csupán a műemléki szervezet munkatársainak rendezett konferenciák pedagógiai tevékenységét a tágabban vett műemléki szakma egésze számára elérhetővé tették: Dávid Ferenc: Műemlékvédelmi tudományos konferenciák Sopronban. *Magyar Műemlékvédelem* 9 (1984) 427–432.

¹⁰³ Ld. pl.: Facsádyne Mentényi Klára: A kőszegi Chernel utca lakói a XVIII. században és a XIX. század első felében. *Vasi Szemle* 36 (1982) 586–597; Bariska István–B. Benkhard Lilla–Ivicsics Péter–Mentényi Klára–Söptei Imre: Kőszeg műemlékei. A készülő topográfáról. *Kő kövön* 2013. i. m. I.: 328, 329–330.: 4.

12. kép. Másodlagos befalazásból kibontott köelemekből összeállított gótikus ablak rajzi rekonstrukciója a soproni Szent György utca 12-ből. Kutatás: 1981; kutató: Dávid Ferenc és Lővei Pál; rekonstrukciós rajz: Lővei Pál)

Dávid Ferenc soproni kutatásai egyre szélesebb város- és életmódtörténeti összefüggésben nyerték el az egyedi eseteken túlmutató jelentőségüket. Ma is érvényes korai főműve a Sopron gótikus lakóházait elemző tanulmánya, az alaprajzok és a tömegformálás történeti fejlődésével, az anyaghasználat, a részletformák, az épületrészek használati módja, a díszítés technikai elemzéseivel.¹⁰⁴ Későbbi nagyszámú, nagyobb részt csak rövid összefoglalásokban¹⁰⁵ közölt soproni épületkutatása az alapvetését gazdagította, de egyben meg is erősítette. Eredményei a magyarországi városkutatás művészettörténész, régész és történész résztvevői által más városok vonatkozásában is hasznosíthatók voltak.¹⁰⁶

Valójában érthetetlen, hogy ha az elszórt budai belső falfestésleletekre esetleg nem is, de a pécsi Káptalan utca 2-ben Csemegi József vezetésével 1955-ben feltárt és dokumentált, a középkortól a 19. századig terjedő sorozatot alkotó falképekdekorációkra miért nem figyelt fel a műemlékes szakma. Így aztán a reveláció erejével hatott a soproni Új utca 18. alatti lakóház három helyiségében a későbbi vakolat és meszelés alatt Dávid Ferenc által 1968-ban megtalált, részben

jegyzet; Lővei Pál–Nagy Judit: A győri Liszt Ferenc utca háztulajdonosai a 17. század végétől a kiegyezésig. Uo., 307–325.

¹⁰⁴ Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. *Magyar Műemlékvédelem* 5 (1970) 95–123.

¹⁰⁵ Fontos későbbi összefoglalás: Dávid Ferenc: Sopron. *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde Budapest, 1987, II.: 199–209.; eredményeit hasznosította a soproni várostörténeti atlasz: *Magyar Várostörténeti Atlasz 1. Sopron*. Összeáll.: Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin. Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Sopron, 2010.

¹⁰⁶ Vö.: Feld, István: Buda (Ofen) és Sopron (Ödenburg) – Meilensteine der ungarischen städtischen Hausforschung. *Hausbau und Bauforschung in Ungarn*. Hrsg. István Feld, Ulrich Klein. Marburg, 2004. 27–34. (Jahrbuch für Hausforschung, Band 47); Feld István: Buda és Sopron – a magyar középkori városi lakóházak kutatásának mérföldkövei. *Kő kövön* 2013. i. m. 177–196.

saját kezűleg fel is tárt, – igaz – figurális jeleneteket is hordozó falfestés.¹⁰⁷ A már az első felismerés nyomán tervszerűvé vált vizsgálatoknak az eredménye a Fő téren álló Fabricius-házban az azóta a városi életmódnak szentelt múzeumi kiállítás háttéréül szolgáló, többféle dekorációs rendszer bemutatását lehetővé tévő, festett falképdísz megtalálása. A helyiségekben a soproni polgárlakások máig érvényes és sikeres bemutatásához a leltárak kiterjedt levéltári vizsgálatán alapuló forgatókönyvet, a berendezés összegyűjtését és elhelyezését a muzeológus Askercz Éva készítette el¹⁰⁸ – lényegében bemutatva, hová futhatna ki akár minden esetben is a minden részletében elvégzett falkutatás és a kapcsolódó levéltári mélyfúrás (persze a múzeumi gyűjtemények anyagát felhasználva). Gyorsan kiderült, hogy ezek és a további soproni festett dekorációk egyáltalán nem kivételesek: az 1980-as években a történeti belvárosok tervszerű helyreállítása során a vakolat- és festésrétegek Dávid Ferenc eredményeire alapozva már mindenhol elvégzett kutatói és festőrestaurátori vizsgálatait jelentős számú festett helyiséget tártak fel többek között Győrött, Székesfehérváron, Pécsen, Kőszegen, Miskolcon, Tokajban.¹⁰⁹ (13. kép) Az egyre nagyobb számú – városi lakóházakban és kastélyokban feltárt – lelet értékelése során Dávid lényegében sosem publikált vizsgálatait kiterjedtek az újkori világi falkép-dekorációk keletkezésére, tipologizálására, megrendelői és készítői háttérének feltárására, széles körű elterjedésére. Az új leletek segítségével sikerült a gyakran generációnként egymásra rétegződött festett díszek „fejlődési” sorának, technikai jellemzőinek meghatározása is, esetenként már a 17. századtól a 20. század elejéig: ezek az eredmények gyorsan beépültek a fiatalabb kutatók – alapvetően a tanítványai – falkutatási gyakorlatába.¹¹⁰ Dávid később több közleményben tette közzé a fertődi kastélyegyüttesre, például az egykori enteriőrökre vonatkozó, új szemléletű eredményeit.¹¹¹ Ennek során a történeti térhasználat és az ehhez kapcsolódó dekorációs rendszerek korábban nem ismert jellegzetességeit, részleteit ismerte fel

¹⁰⁷ Galavics Géza: Francia regény két XVIII. századi falképsorozaton. (Fénelon Télémaque-jának hazai fogadtatásához). *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig. Budapest, 1978, 398; Dercsényi Balázs: Az Országos Műemléki Felügyelőség falképrestaurálási munkái 1969–1970. *Magyar Műemlékvédelem* 6 (1972) 425–426; Kutatás – helyreállítás. Dávid Ferenc fontosabb munkái. Összeáll. Simon Anna. *Kőkövön* 2013. i. m. l.: 74.

¹⁰⁸ D. Askercz Éva: Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. *Arrabona* 18 (1976) 89–143; D. Askercz Éva: *Sopron – Fabricius-ház* 1. [Budapest], 1980. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 23.).

¹⁰⁹ Vö.: Galavics Géza: A barokk szobafestés mint dekorációs műfaj. Egy nyugat-dunántúli festő vázlatrajzai. *Város és művészet. Tanulmányok Askercz Éva születésnapjára. Soproni Szemle* 62 (2008) 262–278.

¹¹⁰ Valójában nem kizárólag a gyakorlatba, vö.: Somorjay Sélysette: 18. századi festett szobabelső – kutatási feladatok. *Művészettörténeti Értesítő* 37 (1988) 212–230.

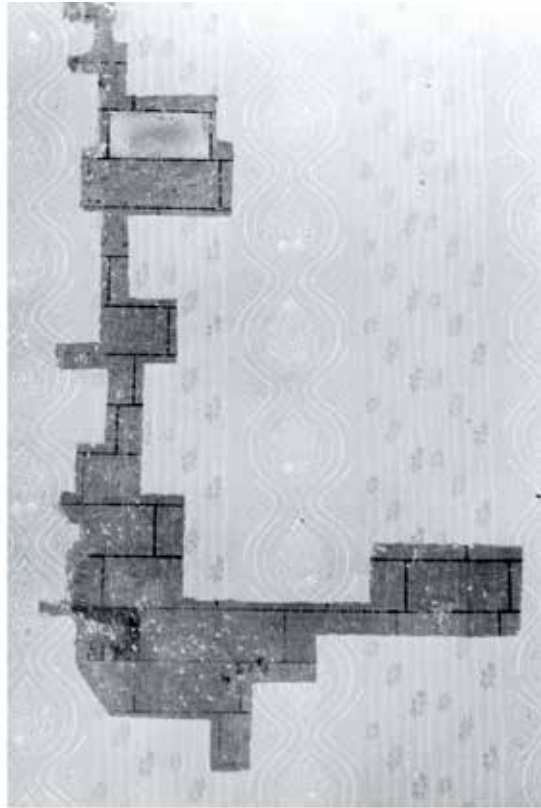
¹¹¹ Dávid Ferenc: Eszterháza belső terei. *Ars Hungarica* 28 (2000) 73–95; Dávid Ferenc: A fertődi Esterházy kastély történeti helyiségkönyve: funkciók és falburkolatok. *Ars Hungarica* 30 (2002) 237–320.

– munkái szerves folytatását jelentették a falkép-dekorációkkal kapcsolatos vizsgálódásainak.

Dávid Ferenc műemléki kutatásai során a városépítészet és a gyakran átépült, sokperiódusú városi lakóházak vizsgálataival volt talán legnagyobb hatással a műemlékvédelem korszerű tudományos hátterének megteremtésére, de épületkutatási módszerét más épülettípusok esetében is kamatoztatni lehetett. A főleg középkori templomok és várak kutatásával megbízott, pályájukon az 1970-es években indult, magukat nem csupán az ásításokra korlátozó, de az épületek egészével foglalkozó, fiatal műemlékes régészek is követték épületkutatási szemléletének alkalmazásában.

A Tóth Sándor szerint 1973-ban elterjedtnek még nem nevezhető falkutatói módszer az OMF Tudományos Osztályának Dávid erőfeszítéseitől egyáltalán nem független, egyben Tóth Sándor már egyetemi oktatói tevékenységétől is megtámogatott személyi bővülése, továbbá Dávid közvetlen és közvetett pedagógiai tevékenysége eredményeképp általánosan elterjedt az 1980-as években.

A magyarországi műemlékvédelem létrejöttét követően a helyreállításokhoz kapcsolódó épületkutatásokat építészek végezték. A II. világháború után a sokszorosára növekedő, egyben a Budapesti Történeti Múzeumban egyre inkább tudományos programként is kezelt feladatokat részben még ugyancsak építészek, részben azonban egy új fiatal, az épületek falára is felmerészkedő régészgeneráció tagjai látták el. Gergelyffy Andrással, Dávid Ferencsel és Tóth Sándorral jelent meg a színen az 1950-es évek végétől az a művészettörténész csoport, amely komplexebb történeti szemléletmóddal kiteljesítette a falkutatói módszerrel a nevének megtaláló kutatási módszert.

13. kép. 20. századi, kvádermustrás szobafestés a győri Király utca 20-ban (Kutatás: 1982; kutató: Lővei Pál; fotó: Műemléki Fotótár, az OMF Soproni Építésvezetősége Fotótára, ltsz.: 14470)

A falazatokon található vakolat- és festésrétegsorok és az ásatási talaj-, pusztulási, törmelék- stb. rétegek szemléletének hasonlósága azonban ekkor már mindenki számára teljesen világos volt: „A falkutatás [...] a régészettel nagyon rokon, attól elvben el sem határolható módszer. Bizonyos vonatkozásaiban azt mondhatnánk: az épületek, az építészet régészete. Feladata és lehetősége a felálló épületek falainak, ezek anyagának és vakolatainak, a fal faragott vagy festett díszének, röviden az épület minden szerkezetének és beépített tartozékának megismerése és történeti interpretációja.”¹¹² Ennek felel meg, hogy a falkutatási módszert az egyébként az 1960-as évek műemléki irataiban leginkább az építészek és kivitelezők által gyakran egyenesen régésznek titulált, az egyetemen valójában régészeti tanulmányokat is folytató Tóth Sándor¹¹³ már idézett, 1973-as helyzetértékelő programcikkében nemcsak falkutatásként, de „a műemlékek felmenő falain végzett archaeológiai kutatás”-ként is jelölte.¹¹⁴ Ezt megelőzően és később is egyaránt történtek kísérletek az elnevezés „épületrégészet”-re változtatására, illetve kibővítésére – mindenestre az „épületrégészet” kifejezés a szakirodalomban és a sajtóban egyaránt sokkal körvonalazatlanabb, szerteágazóbb használatú, mint a falkutatás.¹¹⁵ (Például még a műemlékvédelemmel szoros kapcsolatban álló, Dávid Ferencsel közös munkákat is jegyző Ágostházi László építésszel készült riportban is: „Kialakult egy új szakma, az épületrégészet. A művészettörténészek a régészet módszereit veszik át, hogy megvallassák az épületek falait. Vakolatréteg lefejtéssel, falazat megbontással a konkrét

¹¹² Dávid Ferenc: A falkutatás szerepe a műemléki helyreállításokban. *A műemlékhelyreállítás gyakorlata. Az Egri Nyári Egyetem előadásai, 1977. augusztus 1–10.* Budapest–Eger, 1978, 76.

¹¹³ Simon 2013. i. m. 197.

¹¹⁴ Tóth 1973. i. m. 624.

¹¹⁵ Pl. Czagány 1968. i. m. 139; Czagány István: A budavári volt Weixelgärtner ház sorsa, mint művészet-szemléleti fejlődésünk fordulópontja. *Művészettörténeti Értesítő* 24 (1975) 91.: 21. jegyzet; Guzsik Tamás: A középkori magyar építészet kutatásának helyzete (1968–1978). *Építés-Építészettudomány* 10 (1978) 222; Marosi Ernő: Buda és Vajdahunyad, a 15. századi magyarországi építészettörténet tartópillérei. *Építés-Építészettudomány* 15 (1983) 293; Marosi Ernő: Az Árpád-kori művészet és a Művészettörténeti Kutató Intézet. *Ars Hungarica* 28 (2000) 14. („talaj- és épületrégészeti kutatások”); Szende Katalin: Egy győri úr Sopronban: Alföldy Bálint királyi hamincados († 1493). *Fons* 9 (2002) 1/3. [Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére] 50; Somorjai Sélysette: Topográfiai kutatások a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál. *Műemlékvédelmi Szemle* 12 (2002) 156; Tomka Gábor ism.: Simon Zoltán: A füzéri vár a 16–17. században. *Műemlékvédelmi Szemle* 12 (2002) 213, 214, 216; Feld István: A „nagyságos fejedelem” szülőhelye: Borsi reneszánsz kastélya. *Műemlékvédelem* 47 (2003) 307; Rózsa Gyula: Romantika nélkül. ism.: Marosi Ernő: A romanika Magyarországon. *Népszabadság* 2014. február 8. 15; G. Sándor Mária–Schönerné Pusztai Ilona–Metzing Ferenc: A pécsi Püspökvár feltárásának és helyreállításának eredményei. *Műemlékvédelem* 59 (2015) 197, 199, 201, 205; Simon Zoltán: Búcsú Koppány Tibortól. *Századok* 150 (2016) 533.

objektum múltját kutatják, hogy akár belső díszfestés, stukkó feltárásával visszaidézzenek egy-egy korhangulatot.”¹¹⁶

A kutatók közül a régészeti munka átfogó volta mellett talán Feld István érvelt a leghatározottabban: számára a régészeti feltárás magába foglalja az ásatást és a falkutatást. „Ez a terminológia – tehát az, hogy a különböző végzettségű szakemberek által, a földfelszín alatt vagy a felmenő falakon végzett kutatást egyformán a régészet körébe sorolom, azaz az ásatást és a falkutatást csak két, egymáshoz kapcsolódó módszernek tekintem –, elsősorban a kutatók diplomáinak eltérő bejegyzései miatt, még korántsem tekinthető általánosnak.”¹¹⁷ Rámutatott arra is, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának 9/99. (VII. 16) számú, „a régészeti feltárásokról és az engedélyezési eljárásokról” szóló rendelete a régészeti feltárás összefoglaló fogalma alatt említi az ásatást és a falkutatást, más egyéb kutatási módszerek, így a leletfelderítés, terepbejárás mellett.¹¹⁸

Dávid Ferenc mégis egyértelműen megkülönböztette a két diszciplínát, kimondva, hogy „az épület történetét interpretáló történeti módszerek között különös jelentősége van a két gyakorlati módszernek, a régészetnek és a falkutatásnak”.¹¹⁹ A Feld által idézett Koppány Tibor „is megkülönbözteti egymástól a ‘régészeti feltárást, illetve műemléki kutatást’”.¹²⁰ Egyértelműen voltak olyan feladatok, amelyeknél a falkutatási szemlélet mégsem volt jelen azoknál a mégoly kiváló régészeknél, akik az ásatási munkákat vezették. Erre jó példa a 11. századi eredetű feldebrői római katolikus templom falkutatása,¹²¹ amelyet maga Dávid Ferenc alapos – és nagyon tanulságos – indoklással vállalt magára: a templomban „a Méri István–Kovalovszky Júlia-féle ásatások az altemplom valamennyi pontját, a feltemplomnak jónéhány részletét megvizsgálták. A fennálló falak kutatása most következő feladat. E falkutatás feladata a régészetektől szakmailag is, problematikájában is bizonyos mértékig elkülönül. Az eddigi feltárások jórészt az első templomra gyűjtöttek adatokat, a falkutatásnak döntően a XI. századi templom átalakításait – kb. három középkori periódusát – kell vizsgálnia, s ezekből visszakovetkeztetnie a korábbi állapotra. A falkutatásnak ki kell terjednie a hajók külső és belső felületeire, a Lux-féle fugázá-

¹¹⁶ K. M. [Kádár Márta]: A műemlékvédelem nemzeti ügy. *Hajdú-bihari Napló* 1989. július 15. 8. – *Veszprémi Napló* 45. 165. 1989. július 15. 13. – *Fejér Megyei Hírlap* 1989. augusztus 3. 5.

¹¹⁷ Feld István: Kutatás-dokumentálás-rekonstrukció. *Műemlékvédelmi Szemle* 9 (1999) 27, 47: 4. jegyzet; Feld álláspontjának részletesebb kifejtése: Feld István: 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon. *A régészeti kutatások eredményei*. Sárospatak, 2000, 38.

¹¹⁸ *Kulturális Közöny* 43 (1999) 634. – idézi: Feld 1999. i. m. 47.: 4. jegyzet.

¹¹⁹ Dávid 1978. i. m. 76.

¹²⁰ Koppány Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai*. Budapest, 1999, 9.

¹²¹ Szentesi Edit–Dávid Ferenc–Szakács Béla Zsolt: feldebrői templom. *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* III. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest, 2005, 47–51.

sok eltávolításával kell elkülönítenie a falazat periódusait. E vizsgálat során nagyon fontos az újra felhasznált kövekből készült falazatok pontos megkülönböztetése s ennek segítségével vakolat és habarcs vizsgálatokat kell végeznünk. A templom XVIII. sz-i falaiból igen sok másodlagos felhasználású követ kell kibontanunk. A feladatok [...] pl. az altemplom és a sírkamra közötti falazat vizsgálata, az átfaragott felületek elkülönítése és magyarázata a korai templom különböző részein, az elfaragott szerkezetek föltárása a falmagokban olyan szemléletű falkutatást kívánnak meg, mely a történeti és épületszerkezeti ismeretekre egyaránt épít. A [...] feltárásnak legfőbb feladata nem a további falazatrészek láthatóvá tétele, hanem a jelenségek pontos számbavétele és magyarázata.”¹²²

Legutóbb Mentényi Klára mutatott rá, hogy mivel a régészet sokkal több, mint az árkokban mutatkozó jelenségek leírása és elemzése, így nem helyes az ‘épületrégészet’ kifejezés, tartalmát tekintve akkor már inkább az ‘épületásatás’ megfogalmazás tűnne megfelelőnek, „ez azonban elég bután hangzik”.¹²³ Annyi biztos, hogy az 1950-es évektől kezdődően a történetileg igen bonyolult lakóházak vizsgálata addig nem ismert komplexitást követelt (ezzel párhuzamos fejlődésnek tekinthető a régészetben az igen finom megfigyeléseket lehetővé tevő mikrorégészeti szempontok és módszerek elterjedése). A falkutatás régészeti párhuzamú gyakorlata és elvei visszahatottak a középkori régészet egészére is, és már az Országos Műemléki Felügyelőségen belül, de helyenként más régészeti műhelyekben is a régészetnek és a művészettörténetnek a klasszika archaeológiát, illetve a 19. századi kezdeteket idéző összekapcsolódása jött létre.¹²⁴

Dávid Ferenc a falkutatás részletes módszertanát, alapelveit írásban sosem fektette le. Leghosszabb ilyen tárgyú munkája egy 1977-ben Egerben tartott előadás nyomtatott változata:¹²⁵ „A műemléki kutatás egyik célja [...], hogy az épület minden fontos korszakáról rekonstrukciót tudjon adni, hiszen a meglévő részek értékelése csak az eredeti elképzelés ismeretében lehetséges. [...] Az épület rétegeinek egyenlőtlen pusztulásából adódóan mindig akadnak olyan pontok, amelyeken a legújabb kori [...] és az értékelés szempontjából közömbös beavatkozások az épület mélyebb rétegeit is elérték. [...] a mindenütt meglévő villany és más vezetékek [...], a nagyobb felületű újabb vakolat megújítások [...] visszabontásával törté-

¹²² Dávid Ferenc: *Feljegyzés. A feldébrői templom falkutatása*. Budapest, 1977. március 30. Tudományos Irratár OMF/ÁMRK Építészeti Osztály iratai, 1977.

¹²³ Mentényi Klára: A helyszíni műemléki kutatás és a művészettörténet. *Múzeumcafé* 13 (2019) No 73. 62.

¹²⁴ Lővei Pál: Korszakok és irányzatok az elmúlt évtizedek magyar műemlékvédelmében. *Számvetés és jövő. 125 éves a szervezett magyar műemlékvédelem, 40 éves az OMF/OMMH. XIX. Országos Műemléki Konferencia, 1997. június 2–5.* Szerk. Kovács Erzsébet. Budapest, [1998], 52–53.

¹²⁵ Dávid 1978. i. m. 73–82.

neti rétegek pusztítása nélkül olyan metszeteket, szondákat, kutató árkokat nyerhetünk, amelyek tájékoztatnak az egymásra rétegződések mennyiségéről, sőt az egyes jelenségekről is. Az ilyenfajta előzetes tájékozódás nemcsak veszélytelen, de módot ad arra is, hogy a kutatás kezdetén a teljes történeti anyagról bizonyos értesüléseink legyenek, s szemléletünk azonnal viszonyítóvá, diakronná alakuljon. [...] Az épület teljes felületében sohasem kutatható [...] A jelenségek pontos és jó megfigyelése mellé a kutatás minden időszakában valamilyen, az épület egészét elképzelő gondolattal kell rendelkezünk [...]: Ha ez itt így van, akkor amott pedig úgy kell lennie. Időleges rekonstrukciókban kell gondolkodnunk, s lehetőleg mindig befejezett épületekben, amelyek padlóval, mennyezettel, lépcsővel, ajtóval, ablakkal, tetővel rendelkeznek. Az ilyen módszerű kutatás természetesen arra törekszik, hogy a részkutatásokat, az egyes rétegekben talált dolgokat elvezesse egy-egy jellegzetes pontig, az épület egy sarkáig, ajtajáig, ablakáig, s így azokat egy-egy viszonylag korhoz köthető részlethez viszonyítsa. A rétegszerű kutatás olyan módszer tehát, amely egymás után állítandó jelenségeket s az ezek közötti relatív kronológiát produkálja. [...] A mindenkori falkutatás egyik legfontosabb fogódzója a faragott, profilált kőanyag megtalálása, feltárása. De [...] a rossz kutatás egyik legfőbb ismérve a mindenáron való kőfaragvány keresés, és a szinte kizárólagosan ezekből következtetett, természetesen csak rész igazságokat tartalmazó építésztörténet. [...] Nagyon fontos a másodlagosan felhasznált kőanyag vizsgálata. A falakban építőanyagként szereplő másodlagosan beépített faragott kövek kettős eligazítással szolgálhatnak a kutatónak; egy időbeli alsó határt, terminus post quemet adnak a fal datálásához, amelyben felfedeztük őket, s önmagukat adják, vagyis az épület egy megsemmisült részlete és annak korát. [...] A falazatok a bennük felhasznált anyag, annak formája, kialakítási módja szerint különböztethetők meg. Bizonyos nagyon általános ismérvek kivételével nehezen köthetők időhöz. [...] Megítélésükkor ugyanis két tényező együttes figyelembevétele szükséges: az épület szociológiai és földrajzi helyzete. Minél egyszerűbb, mindennapibb valamely épület, minél alacsonyabb technikai tudással előállítható, annál archaikusabb jellegű. Ugyanígy: minél alacsonyabb helyzetű társadalmilag, gazdaságilag, annál inkább kötődik a helyben található építőanyagokhoz, s azoknak elterjedt, szokásos kialakítási módjához. [...] A falakhoz hasonlóan nehezen megszólaltathatók a habarcsok, s a vakolatok is. Megkülönböztetésük az összetételük, színük, keménységük alapján a mindenkori kutatás elengedhetetlen feltétele. Azok a természettudományos oldalról induló kezdeményezések, amelyek a habarcsok összetételéből kívánják azok korára következtetni, csak nagyon általános, hosszú időszakokra jellemző tendenciákra tudtak rámutatni. A vakolat és habarcsvizsgálat [...] nagyon sokat mond viszont egyes korszakok általános kiviteli színvonaláról. Feltétlenül alkalmas egy épületen belül az

azonos, illetőleg különböző anyagok megvizsgálására is”. Dávid tizenöt év tapasztalatait foglalta össze a homlokzatalakítások, vakolástechnika, színezés, valamint a belső festett dekorációk történeti változásainak felvázolásával. „A vakolatokról és a színezésekről mondottakkal azokat a területeket kívántuk felvillantani, melyeknél a falkutatás újabb kronológiai támpontokat nyerhet, anyaga alapos vizsgálatával. E nagyobb területeket rengeteg különböző jelenség megfigyelése egészítheti ki. Így meg kell emlékeznünk az épületek használatára utaló nyomokról, a kopásokról, az egykori járósínteket jelző piszkolódásokról, vagy a bekarcolásokról, melyek a mi középeurópai kulturális viszonyaink között a XV. század második felétől kezdve egyre gyakrabban mutatnak neveket és évszámokat, világi és egyházi épületekben egyaránt. [...] A jó metodikát a jelenségek pontos felismerésének kell kiegészítenie. A falkutatás témája az építészet története, tárgya viszont az építés és rombolás története. A jelenségek pontos megértéséhez végsősoron az építő, átalakító, megújító mesterember sajátos logikájának követése szükséges. Mindezek segítségével megismerhetjük az épület történetét, és értékelni tudjuk az épület egyes részleteit. A műemlékvédelem építő és romboló folyamat egyszersmind. Az építést a lehető legjobb irányba vezetni, a rombolást a valóban értéktelenre korlátozni: ezzel segítheti e módszer a műemlékvédelmet!”

Hangsúlyozni kell, hogy ez az írás a falkutatás helyszínen végzett – akár még a helyreállítások résztvevői számára is egyedül „transzparens” és szükségesnek látszó – szegmensére vonatkozott. A „falkutatás” valóban tekinthető egészen korlátozott érvényűnek, például Mentényi Klára összefoglalása szerint: „A falkutatás valójában egy gyakorlati módszer. Segítségével különböző építőanyagok és építési szakaszok szétválasztása révén a más-más jellegű falszövetek, valamint az egymásra rétegződött vakolat- és festésrétegek feltárásával relatív kronológiába lehet állítani bizonyos jelenségeket. A rétegenkénti bontás technikáját – kellő gyakorlattal – bárki elsajátíthatja, ahogy a pontos dokumentálási műveleteket is.”¹²⁶ Dávid Ferenc a fent idézett cikkében nem tért ki arra, hogy az anyaghasználat, a homlokzatalakítások, a vakolástechnika, a színezés, valamint a belső festett dekorációk történeti változásainak bele foglalt – és az egy előadásnyira korlátozott terjedelem miatt ki is hagyott alaprajzi rendszer, burkolatok, fa- és fémszerkezetek (nyílászárók!), fűtőrendszerek¹²⁷ – alapvető „fejlődéssorai” nem nyerhették volna el valódi kronológiai beágyazódásukat – ezáltal történetiségüket – a korábban már 1968-ban közzétett cikke alapján taglalt, alapos levéltári és összehasonlító művészettörténeti

¹²⁶ Mentényi 2019. i. m. 62.

¹²⁷ Vö.: Haris Andrea: Műemlék épületek kutatásának módszertana és annak változása. *Műemlékvédelem* 48 (2004) 298.

kutatások, továbbá az épületek (város)történeti beágyazottságának és az építetők, megbízók társadalmi helyzetének vizsgálata nélkül. Az ő kutatási módszerét valójában mindezek egysége jelentette – a vizsgálatok minden pillanatában egy provizórikus szellemi konstrukció („a kutatás minden időszakában valamilyen, az épület egészét elképzelő gondolattal kell rendelkezünk”), de a dávidi életmű ismeretében teljes egészében is egy „tudománypolitikai” szellemi alkotás.

Azzal, hogy a fiatal generáció beletanult a falkutatás „dávidi fázisába”, természetesen nem zárult le a műemléki kutatási módszerek kialakítása. Az építészeti beavatkozások lehetőség szerinti visszafordíthatóságát már az 1980-as évek második felétől felvető művészettörténeti vélemények idővel visszahatottak a kutatási szemléletre is. Dávid Ferenc is hangsúlyozta, hogy „az épületen megfigyelhető rétegek, a vakolatok, festések rétegei, a falak egymásra épülő egymást elfedő darabjai, szerkezeteik, maguk a kutandó tárgyak, kutatással való teljes elpusztításuk épp ezért nem lehetséges. [...] Az épület teljes felületében sohasem kutatható [...], nagy összefüggő, értékesnek felismert felületek érintetlenül hagyására” kell szorítkoznia a kutatónak.¹²⁸ Lényegében ennek a gondolatnak a fokozottabb érvényesítése érdekében, a műemléki helyreállítások szemléletmódja és lehetőségei, illetve a műemléki szervezet változásaira is hivatkozva Haris Andrea 2004-ben többek között a műemlékek eredeti vakolatainak és egyszerű festésrétegeinek fokozottabb megőrzését célzó javaslatokkal élt.¹²⁹ „A kutatás metódusát nem lehet a továbbiakban kizárólagosan a »klasszikus« falkutatásra korlátozni.” Felvetette, hogy a falkutatás „roncsolásos” kutatási módszereinek átgondolásával, a beavatkozások minimalizálásával elő kell segíteni a műemlékek anyagában való megőrzésének fokozottabb érvényesülését.¹³⁰ Röviden bemutatta az „értékeltár”-nak nevezett dokumentálási-kutatási metódust: „helyiségenként felvenni – leírni, lefényképezni – mindazt, amit értéknek vélünk a XXI. század legelején. A feldolgozás során [...] értékelni kell az adatokat, ha lehet, típusokat kell elkülöníteni, ezekből következtetni az esetleges építési periódusokra. Nem kell hozzá az épület »szétverése« [...]. Az eddigi kutatási gyakorlathoz nélkülözhetetlen építőipari technikák ismerete mellett azonban alaposabb ismeretet kíván meg a szerkezetten, a történeti festések, a nyílászáró szerkezetek és a burkolatok esetében. Az alaprajzból, a burkolatok váltásából, a nyílászárók kialakításából kell ki- és összeolvasni az építési periódusokat, valamint összevetni az írásos (levéltári) és képi forrásokkal.”¹³¹

¹²⁸ Dávid 1978. i. m. 77, 78.

¹²⁹ Haris 2004. i. m.

¹³⁰ Időközben a roncsolásmentes módszerek a régészetben is teret nyertek.

¹³¹ Haris 2004. i. m. 299.

A roncsolásos és roncsolásmentes kutatási módszerekről ezt követően többen is kifejtették a véleményüket.¹³² Az értékleltár pedig óriási, jogszabályilag is kodifikált – a köztudatba és a gyakorlatba bevezetője véleménye szerint azonban nem minden szempontból pozitív – utat futott be. Ennek részleteinek ismertetése alól felment a RÉKE 2018-ban rendezett, *Az értékleltár szerepe a műemlékvédelemben* című második konferenciájának tanulmánykötete.¹³³

FÜGGELÉK

Országos Műemléki Felügyelőség
Igazgatójától

Budapest, 1978. július 14.
10193/1978

9. sz. Igazgatói utasítás

Tárgy: Falkutatási munkák végzésének szabályozása az Országos Műemléki Felügyelőségen belül.

A műemlékhelyreállításokat megelőző, illetve előkészítő tudományos munka egyik fő területét magán az épületen végzendő operatív feltárások jelentik, amelyek két fő ágra oszlanak: a régészeti feltárásokra vagy más szóval ásatásokra, és a falkutatásokra. Bár a két kutatásterület munkája egy és ugyanazon objektumra, egy helyreállítandó épületre irányul és célja annak építéstörténeti periódusait lehető teljességgel megállapítani, mégis a kettő hatáskörének és módszereinek szabályozását tekintve teljesen különböző helyzetben van.

A régészeti ásatások végzésének feltételeit a Művelődésügyi Miniszter 2/1965 (I. 8.) MM. sz. rendeletének 32–50. §-a (a muzeális emlékek védelméről szóló 1963. évi 9. tvr. végrehajtási utasítása) szabályozza. A rendelet az ásatások végzését személyre szóló engedélyhez köti, amelyet a Művelődésügyi Miniszter, illetve az Akadémia ad ki az ásatási Bizottság javaslata alapján.

¹³² László Csaba: Épületkutatási módszertanról másként. *Műemlékvédelem* 49 (2005) 106–108; Mezős Tamás: Épületkutatás – Bauforschung – Building Archaeology – Archhéology du bâti. *Műemlékvédelem* 52 (2008) 376–388; *hozzászólások*: Mentényi Klára: Műemlékvédelemről és épületkutatásról – másképpen. *Műemlékvédelem* 53 (2009) 146–152; Somorjay Sélysette: A Füleky-kúria Bodrogkeresztúron, aprópó – régi épületek kutatása. *Műemlékvédelem* 53 (2009) 152–165; Fülöp András: Épületkutatás – falkutatás. *Műemlékvédelem* 53 (2009) 165–168. A „roncsolásmentes” kutatások alkalmazásának középkori templomok esetében erősen korlátozott érvényességéről is: Simon Zoltán: Ásatás és falkutatás középkori falusi templomainkban. *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon* 1. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest, 2010, 289–314.

¹³³ *Az értékleltár szerepe a műemlékvédelemben*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete, Budapest, 2018.; ld. még: Haris Andrea: Műemléki érték és az értékleltár. *Műemlékvédelem* 59 (2015) 156–160.

Ezzel szemben a falkutatások végzését ez idő szerint semmiféle jogszabály, illetve rendelkezés nem szabályozza, ami egyrészt a két kutatásterület között szükséges szoros együttműködés szempontjából hátrányos, másrészt mindinkább tapasztalható helytelen gyakorlat kialakulásához vezetett. A falkutatásokat általában nem tekintik olyan tevékenységnek, amihez bármilyen engedély előzetes megszerzése volna szükséges, illetve amelyet bármilyen rendelkezések szabályoznának. Ezért gyakran maguk a műemlékek tulajdonosai, illetve kezelői kezdeményeznek ilyen beavatkozásokat – kellő felkészültséggel nem rendelkező személyek közreműködésével –, amivel egyrészt műemléki károkat okozhatnak, másrészt az OMF helyreállítási programjának megvalósítását kész helyzetek teremtésével nem kívánatos módon befolyásolják.

Az OMF saját belső gyakorlatában is mind ez ideig rendezetlen volt, hogy falkutatásokat milyen esetekben kell, illetve lehet kezdeményezni, továbbá, hogy ilyen kutatások esetén milyen jogokat és kötelezettségeket kell érvényesíteni. Az ezzel kapcsolatos kérdések rendezése érdekében a következőket rendelem el:

1.) Falkutatásnak tekintendő minden olyan szándékos és tervszerű beavatkozás a műemlék meglévő állapotába, amely vakolatrétegek eltávolítása vagy meglévő szerkezetek részleges vagy teljes bontása útján az épület korábbi építéstörténeti periódusainak meghatározását, eltakart építészeti, illetve szerkezeti részletek felszínre hozatalát célozza.

2.) A falkutatások olyan beavatkozásnak tekintendők a műemléken, amelyhez minden esetben előzetes műemléki hatósági hozzájárulást kell kérni.

3.) Amennyiben előzetes tervszerű kutatás nélkül folyó műemlékhelyreállítás során valamely nem várt lelet kerül napvilágra, leletmentő falkutatás válhat szükségessé. Ilyen esetben a területi előadó a Tudományos Osztály területileg illetékes kutatójának közbejöttével tartozik azt rövid úton megvizsgálni és a teendőkre, a bemutatás módjára vagy a visszatakarásra vonatkozó elhatározásokat az illetékes osztályvezetőkkel konzultálni. Leletmentés esetében tehát a feladat megoldása hivatalból a területileg illetékes felügyeleti, illetve tudományos munkatársak hatáskörébe tartozik, külön személyi kijelölés nélkül.

Abban az esetben, ha az előkerült lelet jelentősége alapján és egyéb körülmények mérlegelésével az épület teljes vagy részleges tudományos kutatását tartják indokoltnak, úgy tartoznak a munkát szükség esetén felfüggesztve az általános igazgatóhelyetteshez intézett írásbeli és fényképekkel kísért jelentében tájékoztatást adni és javaslatot tenni a falkutatás elvégzésére.

A jelentésben, illetve javaslatban ki kell térni a lelet tudományos értékelésére, valamint a javasolt falkutatás személyi és tárgyi feltételeinek biztosítására. Ezen belül konkrétan rögzíteni kell, hogy a javasolt falkutatás költségeit, lebonyolítását és az azt követő műemléki helyreállítást az építető vállalja-e magára, vagy annak az OMF által való elvégzetetését kérik. Minden esetben név szerinti javaslatot kell tenni a falkutatás felelős vezetőjének személyére. A jelentés és javaslat alapján az általános igazgatóhelyettes a 4.)-ben foglaltak szerint dönt.

4.) A felügyeleti úton beérkező kérelmek esetében a hozzájárulás megadásának jogkörét az általános igazgatóhelyettes hatáskörébe utalom, aki az ügyben a Műemlékfelügyeleti Osztály és a Tudományos Osztály vezetőinek írásbeli előterjesztése és javaslata alapján dönt, éspedig

a.) amennyiben a kutatás személyi és tárgyi feltételeit, valamint a helyreállítás szakszerű megvalósítását a kérelmező oldaláról biztosítva látja, a kutatáshoz műemléki hozzájárulást ad,

b.) amennyiben a kutatás természete olyan és az OMF saját kapacitásába beilleszthető, azt közérdekből az OMF saját hatáskörébe vonja és hivatalból elvégezteti,

c.) amennyiben sem egyik, sem másik eset nem áll fenn, a kérelmet elutasítja.

5.) Műemléki hozzájárulás nélkül megkezdett falkutatásokat a Műemlékfelügyeleti Osztály tartozik haladéktalanul leállítani és más engedély nélküli munkálatokra vonatkozó szankciókat alkalmazni.

6.) Az OMF saját helyreállításaival kapcsolatos megelőző tervszerű falkutatásokat a helyreállítás tervezési programjában kell előirányozni.

7.) Fakutatásra vonatkozó műemléki hozzájárulás, illetve OMF saját kezelésben megvalósítandó tervszerű falkutatás engedélyezése minden esetben a falkutatás felelős vezetőjének kijelölésével történik. Mivel jelenleg egyik fajta felsőfokú képzettség sem nyújt kizárólagos felkészültséget a falkutatásokhoz, ezért a kutatókat a művészettörténeti, régészeti és építészeti szakterület erre alkalmas szakemberei közül a személyes adottságok és gyakorlat alapján lehet csak kiválasztani.

A tervszerű falkutatások felelős vezetőinek kijelölését az OMF Tudományos, illetve egyéb érdekelt osztályai vezetőinek közös előterjesztése alapján az Általános Igazgatóhelyettes hatáskörébe utalom.

A falkutatás felelős vezetésére vonatkozó kijelölést minden esetben írásban kell rögzíteni és a feladatot a kijelölt dolgozó személyes munkatervében, illetve osztálya munkatervében szerepeltetni kell, annak időbeli ütemezésével együtt.

8.) A falkutatás kijelölt felelős vezetője a falkutatási munkát minden esetben a helyreállítás kijelölt felelős vezetőjével tartozik előzetesen, és a munka végzése közben is konzultálni.

Amennyiben az OMF saját helyreállítása során került elő valamely váratlan lelet, úgy a helyreállítás felelős vezetője és kutatója tartoznak azt együttesen megvizsgálni és – a lelet jelentőségétől függően – a jóváhagyott tervben rögzített munkákat lényegesen nem befolyásoló esetben saját hatáskörükben, illetve osztályvezetőikkel konzultálva intézkedni azok sorsáról. Amennyiben a lelet a munkálatok időbeli és pénzügyi kereteit befolyásoló problémákat vet fel, úgy az azzal kapcsolatos javaslataikat tartoznak osztályvezetőiken keresztül a Hivatalvezetőség elé terjeszteni döntésre.

9.) A falkutatás felelős vezetőjét a kutatással kapcsolatban hasonló dokumentációs kötelességek terhelik, mint amelyek az OMF Ügyviteli Utasításában a régészeti kutatásokra nézve rögzítve vannak. Ennek értelmében a falkutatás befejezését követő 3 hónapon belül tartozik a helyreállítás tervezőjének a kutatás eredményeiről szóló részletes jelentését, a bemutatásra, illetve helyreállításra vonatkozó javaslatait, valamint az ezek alátámasztását szolgáló fényképeket és rajzokat átadni. Kivételesen nagy volumenű munkák esetében az igazgatóhelyettes külön határidőt állapíthat meg jelentés elkészítésére. A helyreállítás befejezése után az utódokumentációban tartozik a munka közben előkerült leletekkel kiegészített tudományos zárójelentést készíteni, ugyancsak fényképek és rajzok mellékelésével.

Dr. Tilinger István s. k.

(Tudományos Irrattár, OMF II. sorozat, 4. doboz)